

PLURALISTISCHE GRONDSLAGEN VAN DE MORAAIWETENSCHAP¹

Leo Apostel

1. Inleiding

De gedachten die volgen worden geformuleerd met het oog op de openingsvergadering, in de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren te Gent, van een kandidatuur en licentie in de moraalwetenschap. Deze nieuwe afdeling, waarvan de aanvangslessen werden gedoopt in het academisch jaar 1963-64, kan op het eerste gezicht slechts van lokaal en van pedagogisch belang lijken. Het zijn de noden van het Middelbaar Onderwijs die ons hebben bewogen ze voor te stellen, en het zijn de noden van het Middelbaar Onderwijs die de verantwoordelijke gezagdragers ertoe brachten op ons voorstel in te gaan. Men zou dus een ogenblik kunnen vrezen dat hier geen zuiver wetenschappelijke behoeften bestonden, waaraan een nieuw wetenschappelijk initiatief moest tegemoet komen, maar eerder een maatschappelijke structuur die een nieuw orgaan zocht en vond in de afdeling moraalwetenschap, subsectie van de sectie Wijsbegeerte.

Deze kandidatuur en licentie verschillen bovendien uiteraard van de andere afdelingen in de Universiteit, doordat een groot aantal zeer van elkaar verschillende vakken, uit minstens drie faculteiten afkomstig erin vertegenwoordigd zijn. De opmerking zal onmiddellijk worden gemaakt: gaat het hier niet om een verzameling "weetjes" uit de meest heterogene gebieden, die ter voorbereiding van moraallessen worden voorgelegd zonder enige grondige kennis van deze gebieden te kunnen doorgeven en zonder tot onderzoek te kunnen of te willen voorbereiden.

Deze twee kritische opmerkingen - zuiver praktische gerichtheid, en oppervlakkig encyclopedisch karakter - werden reeds dikwijls gemaakt. In de publicatie die hier voorligt wilden nu de organisatoren van de subsectie moraalwetenschap een poging doen om aan het grote publiek en vooral aan hun toekomstige leerlingen uiteen te zetten hoe de moraalwetenschap inderdaad dit praktisch en encyclopedisch karakter draagt, maar hoe ook tegelijkertijd uit deze praktijk een nieuwe noodzaak tot wetenschappelijke arbeid ontstaat, en hoe uit deze zgn. "encyclopedie" een nieuwe vorm van onderzoek en onderwijs groeit.

De gevolgen van het encyclopedisch aspect voor de universiteit van morgen zullen behandeld worden in de bijdrage van J. KRUIJTHOF. Wij wensen hier nu vooral op het eerste probleem in te gaan. We willen zoeken naar de theorie die aan de basis ligt van deze praktijk, en naar het wetenschappelijk onderzoek dat moet en kan groeien in een sectie moraalwetenschap. Want we willen het hier duidelijk zeggen: we gaan een wetenschap aan op de toekomst. De moraalwetenschap bestaat niet, georganiseerd. Ze bestaat fragmentair en verspreid in het werk van zeer velen; maar als discipline, zich bewust van haar eigen natuur, van haar eigen waarde en van haar eigen methoden moeten wij, docenten en studenten van de eerste afdeling moraal-wetenschap die naar ons weten

¹ Ledeberg: Erasmus, Werken uitgegeven door het rectoraat van de Rijksuniversiteit te Gent, 13, 1965

bestaat, deze moraalwetenschap werkelijk scheppen. Daarom moeten we ons bewust zijn zowel van de moeilijkheden als van de mogelijkheden. Daaraan is deze uiteenzetting gewijd.

Van één ding kunnen we zeker zijn: we hebben gelijk op de moraalwetenschap te wedden, en niet tegen haar (en dat niettegenstaande vele wijsgeren ze, in de zin waarin we ze denken, niet zullen willen aanvaarden). Om dat in te zien, laten we even de historische ontwikkeling nagaan. Een maatschappij, in casu België, diep ideologisch verdeeld, schept voor het deel van haar bevolking dat geen positieve godsdienst aanhangt, de cursus moraal (niet confessionele zedenleer) die de bedoeling heeft op niet confessionele grondslag een oplossing van de voornaamste levensproblemen, en een zingeving aan het bestaan mogelijk te maken. Sinds decennia bestaat deze cursus, en zoekt hij naar een eigen inhoud: men weet eerst niet goed wat men in de plaats van een religieuze fundering der moraal aanbieden zal. De persoonlijke visie van een enkeling kan hier niet bevredigen, want de leraar heeft onder zijn niet confessionele leerlingen de meest verschillende wereldbeschouwingen. En daar waar hij als vertegenwoordiger van de gemeenschap spreekt kan hij zich niet met de subjectieve meningen van een fractie van de gemeenschap vereenzelvigen. Maar terwijl subjectieve opinies tegelijk pedagogisch zinloos en politiek onaanvaardbaar waren, zag men toch geen andere uitweg. Een groot deel van het publiek bleef dus zeer lang uiterst sceptisch tegenover de leergang moraal. Na het einde van de tweede wereldoorlog wordt de behoefte aan positieve zingeving, in een onzekere tijd echter al groter en groter; de cursus moraal krijgt groter belang, en de behoefte begint gevoeld te worden om degenen die moraal geven eindelijk grondig op hun taak voor te bereiden, op een basis, die de maatschappij kan goedkeuren omdat deze basis door allen wordt aanvaard. Een basis die aan deze beschrijving beantwoordt, en die zulk karakter draagt kan echter alleen in de wetenschappen gevonden worden. En zo wordt dan de vraag gesteld: is een wetenschappelijke moraal mogelijk? Hoe kunnen we ze als wetenschap, dwz. als observationele, experimentele en theoretische discipline ontwikkelen? We zien hier een mooi voorbeeld van een evolutie waarin de sociale omstandigheden zelf ons een fundamenteel wijsgerig vraagstuk als het ware opdringen.

De mogelijkheid zelf van de cursus moraal zoals hij in ons pedagogisch stelsel voorkomt staat en valt met de idee van een wetenschappelijke moraal. Het programma van onze kandidatuur en licentie moraalwetenschap is een poging om deze idee te verwerkelijken. Onmiddellijk echter wordt zowel van wetenschappelijke als van wijsgerige zijde deze poging aangevallen. De wetenschapsmens zegt ons dat hij de werkelijkheid beschrijft zoals ze is, en niet zoals ze moet zijn. Hij houdt vast aan de neutraliteit van zijn standpunt tegenover alle plichts- en waardeconflicten. Hij weigert dan ook de moraal als een wetenschap te beschouwen.

De wijsgeer daarentegen zegt dat juist de studie der waarden zijn eigen gebied is, gebied waar andere methoden dan de wetenschappelijke gelden; gebied waarin de wetenschappelijke gegevens geen beslissende uitkomst brengen.

We zullen in ons gans artikel een weerlegging van dit dubbel standpunt brengen. Hier, in onze inleiding willen we slechts de cultuurhistorische betekenis van ons eigen antwoord stellen tegenover de cultuurhistorische betekenis van het tegengesteld antwoord. De moraal van een groep is uiteraard het apparaat dat deze groep gebruikt om zichzelf en haar actie in een bepaalde richting te leiden. De ethica is de studie van deze richtinggevende apparatuur. (Paradoxaal: een poging tot controleren van het controleerappa-

raat). Tot nu toe werd deze ethica voor de groep opgesteld door dichters, politici, profeten; en ze werd vanuit de visie van deze enkelingen gerationaliseerd door de individuele systemen van afgezonderde wijsgeren. Naast dit apparaat dat de doelen van de groepsactie bepaalt, stond het apparaat dat de middelen van de groepsactie vastlegt: essentieel de wetenschap. Degenen die beweren dat de moraalwetenschap onmogelijk is beweren eigenlijk

- a. dat de onbewuste methode die de ethische evolutie van het doel-controle-apparaat tot nu toe bepaalde, de enig mogelijke is, dat dus de dichter, de profeet en de politicus, op schoonheid, extase en macht gericht, voor altijd de rol zullen spelen, nieuwe waarden te ontdekken en mee te delen.
De groep als groep kan dan geen eigen controleapparaat ontwikkelen voor het verscherpen, of veranderen van haar eigen doelen, terwijl
- b. bovendien het apparaat dat de actiemiddelen bestudeert (de wetenschap) en het apparaat dat de actiedoelen bestudeert (de ethica) elkaar niet wederzijds kunnen bepalen.

We zouden dit de lineaire en hiërarchische visie op de cultuur kunnen noemen: de doelen controleren de middelen en niet omgekeerd (hiërarchische visie) en het controleapparaat kan niet zelf weer gecontroleerd worden (lineaire visie).

Nu zou men zowel uit de ontwikkeling van de techniek als uit die van de economie of van de administratieve structuren argumenten kunnen halen die duidelijk maken dat deze lineaire en hiërarchische structuur juist verlaten wordt voor een cyclische, en multilaterale structuur. De middelen controleren ook de doelen en het gecontroleerde wordt weer in andere opzichten zelf controlerend.

Dit inzicht in een fundamentele evolutie van alle menselijke structuren (zowel technologische als economische, zowel artistieke als sociale) brengt er ons toe in de emancipatie van de moraalwetenschap waaraan we allen hier meewerken, een mutatie te zien van de menselijke cultuur die zich nu nog in alle stilte aankondigt maar die eigenlijk betekent dat de mens in groep zijn eigen bestaan in handen neemt door ook in groep (en gebruik makend van de enige vorm van werkelijk collectief denken, dat het wetenschappelijk denken is) zijn doelstellingen zelf autonoom te kiezen en te veranderen, na onderling onpersoonlijk beraadslagen. Het is zulk overleg dat de wetenschappelijke moraal bedoelt. Het is wel zeer betekenisvol dat dit bewust autonome, en collectieve bepalen van de doelen, zich opdringt vanuit de opvoeding. De maatschappij die ertoe gedwongen werd een apparaat te ontwikkelen om de opgroeiende jeugd in kennis te brengen met haar doelen, zonder deze kennisgeving te beperken tot de doelen van een fractie van die maatschappij, is er meteen gedwongen geworden, zich ernstiger reukenschap te geven van die doelen, en dat juist in het bij uitstek praktisch kader van het onderwijs (wij die hebben meegewerkt aan de stichting van de leergangen in de moraalwetenschap te Gent zijn slechts instrumenten van deze ontwikkeling die zich ook elders zal moeten voordoen). Het voortdurend toetsen van de eigen morele overtuigingen aan de reacties die ze veroorzaken bij jonge mensen in hun versnelde ontwikkeling, verplicht ons die overtuigingen op een andere manier voor te dragen, verandert ze zelfs dikwijls, en verplicht ons in ieder geval ze voortdurend weer in een levende context op hun vruchtbaarheid te onderzoeken. De eenheid van onderzoek en onderwijs is nergens zo duidelijk en zo noodzakelijk als hier. We stellen dus meteen ook vast dat de plaats van ondergeschikt executant die in onze huidige maatschappij aan de leraar lager of

middelbaar onderwijs wordt toegeschreven, een radicale wijziging zal ondergaan als deze leraar maar, in zijn uiterst moeilijke omstandigheden, de eenheid van onderzoek en onderwijs zal willen bewaren die juist een voorwaarde sine qua non is voor het scheppen van de moraalwetenschap. Want we zeggen het nogmaals (en we zullen het nog vele malen herhalen): de moraalwetenschap kan bestaan, de moraalwetenschap moet bestaan, maar de moraalwetenschap bestaat niet. Wie de enorme cultuurhistorische mutatie begrijpt die eigenlijk in het institutionaliseren van de moraalwetenschap verborgen ligt, zal nu ook wel inzien dat hij niet ontmoedigd kan of mag worden door tijdelijke stilstand of nederlaag.

We zullen de gelegenheid hebben te laten zien:

- a. dat vanuit het wezen van het morele vraagstuk zelf, de samenwerking van de meest verschillende wetenschappen nodig is voor het oplossen ervan.
- b. dat het soort onderzoek dat in ieder van die wetenschappen wordt ingesteld als het op morele problemen betrokken wordt juist fundamenteel moet worden gewijzigd en herdacht (en in concreto dat idealiter de cursussen logica, psychologie, economie enz., zoals de moralist die nodig heeft, er andere moeten zijn dan degene die aan de specialisten van andere wetenschappen gegeven worden).
- c. dat het onderwijs van de moraal in de lagere en secundaire sector, juist zoals het onderwijs van de ethica in de universiteit zelf als instrumenten van onderzoek op ethisch gebied gebruikt moeten en kunnen worden.

Dit alles is zo radicaal nieuw en stelt zoveel praktische en theoretische vraagstukken dat we ons moeten voorbereiden op lange ontwikkelingen die decennia in beslag nemen, vóór de moraalwetenschap werkelijk is geworden wat ze moet zijn. Maar de moeilijkheden, alhoewel groot, schijnen niet onoverwinnelijk.

In wat volgt zullen we pogen het eigen karakter van het wetenschappelijk onderzoek in de moraalwetenschap duidelijk te maken door de verschillende aspecten van de verhouding tussen wetenschap en moraal te belichten.

Onze bedoeling is dus te laten zien aan de student in de moraalwetenschap welk maatschappelijk werk hij kan doen; welke licentiewerken en doctoraatsthesisen wij van hem verhoppen. Want het is eigenlijk in hem dat onze hoop gesteld is: slechts iemand die de vorming heeft gehad die hij gehad zal hebben (en niemand onder degenen die zijn professoren zijn, heeft deze vorming tenzij als autodidact) is eigenlijk bevoegd om de cursussen zoals we die optimaal denken te geven.

Hier meer dan elders zullen dus studenten en docenten zich aan elkaar moeten omhoogwerken. Daarom was het nodig dat de student in deze publicatie een schets zou vinden van wat men doen kan, en dat die schets hem tegelijk zou helpen om de twijfel die hij in zoveel werken en gesprekken zal uitgedrukt vinden, betreffende de mogelijkheid om de morele keuzen aan de sfeer van de subjectieve stellingnamen te onttrekken, ten minste voorlopig te weerleggen.

2. De feitelijke basis

Niemand van ons leeft in een moreel vacuüm. Juist zoals de wetenschap ook begint met een grote hoeveelheid waarnemingen, en vele aanvaarde hypothesen, terwijl slechts op

enkele weinige punten onvolledigheden en tegenstrijdigheden bestaan die men zou willen opheffen, zo ook vertrekt ons moreel nadenken niet vanuit een afwezigheid van overtuigingen maar vanuit een rijke voorraad door de enkeling of door de groep aanvaarde waardeoordelen.

Hier en daar zijn deze waardeoordelen met elkaar tegenstrijdig, hier of daar zijn ze onduidelijk en vaag. De ethica zal dus als eerste taak hebben de werkelijk bestaande morele overtuigingen die rond ons bestaan te beschrijven. Op het eerste gezicht lijkt deze taak eenvoudig, maar als men ze werkelijk wil aanpakken stelt ze reeds zeer belangrijke problemen!

1. Men moet een criterium vastleggen dat morele overtuigingen van andere overtuigingen scheiden zal. Men heeft toch niet de bedoeling hier het ganse overtuigingsysteem van iedere maatschappij of van ieder mens te onderzoeken. Op het eerste gezicht zal men kunnen zeggen dat een onderzoek naar de morele overtuigingen van een persoon erin bestaat vast te leggen.

- welke einddoelen de persoon zich stelt
- welke eigenschappen hij als waardevol beschouwt, welke als waardeloos of als negatief waardevol (schadelijk)
- welke groepen of personen hij als idealen stelt
- welke plichten en rechten, verboden en toelatingen hij uitschrijft.

Maar geen van deze antwoorden is eigenlijk reeds op zichzelf bevredigend: niet alle doelen zijn bewust (moet men niet tegelijk bewuste en onbewuste doelen onderzoeken?) enkele doelen die eigenlijk in de dienst van nog meer fundamentele doelen staan zijn echter zo algemeen dat ze in een opsomming die de moraal van een persoon of een groep bedoelt weer te geven, niet gemist kunnen worden. Het is dus wel duidelijk dat de studieobjecten van dit beschrijvend ethisch onderzoek zullen zijn:

1. de plichten die door geen hogere plicht kunnen opgeheven worden in het leven van een groep of een maatschappij;
2. de waarden die gebruikt worden om alle (of de meeste) goederen te waarderen (zelfs al worden ze ook op elkaar toegepast en door elkaar gewaardeerd);
3. de doelen die radicale einddoelen zijn en waardoor subsidiaire doelen zich verrechtvaardigen;
4. de persoonlijkheidstypen die in alle menselijke dimensies het ideaal vertegenwoordigen.

Maar in ieder van deze omschrijvingen steekt zelf weer een probleem: de verschillen zijn slechts gradueel en niet kwalitatief, tussen ophefbare en onophefbare plichten en rechten; tussen middeldoelen en einddoelen; tussen totale en partiële idealen. Ieder beschrijvend ethicus zal tot een compromis in dit opzicht moeten besluiten, en het compromis zal niet voor iedere groep, ieder persoon of ieder ethisch fenomeen op dezelfde manier uitvallen. Later zal het trouwens blijken dat de omschrijving van wat we als ethisch fenomeen beschouwen gedeeltelijk zal afhangen van de verklaring die we ervoor zullen geven. Maar op dit thema zullen we nog terugkomen.

Als voorbeeld van werk uit deze richting zouden we de werken van RICHARD BRANDT over "Hopi Ethics", van JOHN LADD over "The Structure of a moral Code", de productie uit de school van KLUCKHOHN en van Mevrouw OSSOWSKA, (deze laatste over ideaaltypen in gegeven perioden en maatschappijen) willen vermelden.

2. Dit beschrijvend werk (dat we beschrijvende moraalstudie, of ethicografie zouden kunnen noemen) heeft een sociologische en een psychologische dimensie, zowel als een etnologische. Het gaat erom de waardesystemen van verschillende culturen met elkaar te vergelijken (RUTH BENEDICT, MARGARET MEAD, BEAD enz. zijn hier voorbeelden); maar het gaat er ook om de waardesystemen van verschillende landen te leren kennen, van verschillende sociale klassen; van verschillende historische perioden; van verschillende individuele mensen. De technieken van de sociale stratificatiestudie voor klassen of beroepsgroepen verschillen; de technieken van de karakterkunde en de motivatiestudie voor de psychologische typen; de technieken van de cultuurgeschiedenis voor de historische beschrijving moeten dus gesteld worden naast de etnologische technieken. We willen er hier de nadruk op leggen dat zelfs de eenvoudigste vragen betreffende de dichtst bij ons liggende groepen nog niet onderzocht geworden zijn. We nemen maar een klein aantal voorbeelden ter illustratie.

Met welke intensiteit worden welke ideale mensen bewonderd in land of stad, in arbeiders- of bediendenklassen? Hoe sterk is de bewondering van de moeder in vergelijking met die van de eerlijkheid gevarieerd in de laatste twintig jaar in verschillende ouderdomsklassen? Vergelijk de waardering van de competitie in Engeland en België!

Wat was de ideale mens voor de Brusselse burger rond 1850? Men zal er zich wel rekenschap van geven dat hier een enorm gebied braak ligt. Wat nu echter belangrijk is voor de zuiver ethische dimensie van ons onderwerp is, dat we nooit mogen vergeten een recht of plichtsbewustzijn, een waarde-ervaring, of een idealisering van een persoon te stellen buiten het vierdubbel verband van

- a. de geschiedenis (een bepaalde periode)
- b. de persoonlijkheid (een bepaalde persoon, met een bepaalde psychische dynamiek)
- c. de groep (een bepaalde sociaal-economische situatie)
- d. de cultuur.

De vier dimensies: de historische, etnologische, sociologische, en psychologische moeten even sterk vertegenwoordigd zijn. De reden daarvan vloeit juist voort uit het eigen karakter van de moraalwetenschap: de moraalwetenschap die wel beschrijvend te werk gaat, heeft niet een zuiver beschrijvend doel. Ze wil tot een bepaalde beslissing, tot een bepaalde daad kunnen leiden door een besluit over wat goed of slecht is, over wat moet of niet mag. Alhoewel we in dit zuiver beschrijvend gedeelte nog het verst van dit normatief besluit af staan moeten we echter reeds van het begin af de normen die we bestuderen en die we later gedeeltelijk zullen verwerpen en gedeeltelijk op nieuwe basis aanvaarden, in hun alzijdige bepaaldheid bestuderen. Want slechts als we alle aspecten ervan hebben beschreven zullen we op basis van een zo volledig mogelijke beschrijving een praktisch besluit kunnen trekken.

Een zuiver theoretische wetenschap kan van een deel der werkelijkheid abstraheren; maar een wetenschap die tot levensbelangrijke beslissingen kan leiden heeft daartoe niet het recht.

3. In ieder van de vier dimensies stelt zich een uiterst belangrijk methodologisch vraagstuk: hoe sporen we inductief op, wat de einddoelen, de hoogste normen, de controlerende waarden, en de mensheidsidealen zijn van een sociale groep, van een persoon, van een cultuur, en van een periode in de geschiedenis die min of meer ver van ons verwijderd ligt?

We zullen de methode der vragenlijsten, en in het algemeen de methode van het opinieonderzoek moeten gebruiken. Maar we zullen evenzeer de klinische interview-methode, en de methode der zo volledig mogelijke biografieën moeten gebruiken. We zullen T.A.T en Rohrschach op waardenonderzoek moeten aanwenden, maar eveneens semantische en stylistische methoden moeten ontwikkelen om door interpretatie van geschreven teksten van de meest verschillende natuur de waarde -oordelen of normen van een gegeven historische periode op het spoor te komen. Zo zal men tegelijk het recht, de literatuur, de politiek, de wijsbegeerte, de dagbladen, de bevolkings- en criminologische statistieken van een gegeven periode op een zeer eigen manier moeten aanwenden om tot de waarden, de doelen, het plichtsbefef van die periode door te dringen. Eigenlijk zal de manier waarop men deze documenten gebruikt reeds afhangen van de rol die men aan recht, letterkunde, politiek enz. in het kader van de totaalmaatschappij toeschrijft. Om dit alles enigszins pedant en formalistisch te formuleren: de zin "Persoon P neemt aan dat A, B moet zijn" kan slechts als hypothese geverifieerd worden doordat men het "geloven dat A, B moet zijn" in verband brengt met van buiten uit waarneembare eigenschappen zowel van het niet verbaal gedrag van P als van het verbaal gedrag van P. En zelfs al heeft men reeds duidelijk beslist (zo het probleem van onze paragraaf 1) oplopend), welk soort "moeten" men hier als een ethisch "moeten" wil onderzoeken, dan moet men toch nog twee andere zeer belangrijke beslissingen treffen

- a. met welke waarneembare eigenschappen zal men deze overtuiging zo verbinden dat als men ze waarneemt ons geloof in de aanwezigheid van zulke ethische overtuiging toeneemt, terwijl als men ze niet waarneemt ons geloof in het bestaan van zulke ethische overtuiging afneemt
- b. en door welke technieken zal men deze waarneembare eigenschappen als bestaand of niet bestaand stellen?

De problematiek van de samenwerking van klinische en statistische, van gedragsbeschrijvende en verbaal interpreterende methoden in de sociale wetenschappen, gevoegd bij de ganse problematiek van de cultuurgeschiedenis komt hier de methodenstrijd bepalen. Maar deze methodenstrijd die al zo sterk woedt in het algemeen moet hier dan nog worden afgebogen omdat het erom gaat specifiek ethische fenomenen bij ons of bij de anderen, in het verleden of in het heden te observeren.

4. Naast het bepalingsprobleem (wat zijn ethische normen?), het contextprobleem (de vier dimensies) en het inductief probleem (hoe de aanwezigheid van normen vaststellen?), komen we nu eindelijk tot een vierde eigenaardigheid van het ethisch onderzoek: de toekomstige moralist moet noodzakelijkerwijze psychologisch de morele overtuigingen die de zijne zijn, gedeeltelijk introspectief, gedeeltelijk door gedragsbeschrijving hebben opgehelderd. Het moet een noodzakelijk deel van zijn voorbereiding tot meer algemeen ethisch onderzoek uitmaken dat hij zichzelf tot object genomen heeft. Waarom? Hij moet door de praktijk zelf inzien hoe moeilijk het is te weten te komen wat iemands moraal eigenlijk is; hij moet door de praktijk zelf zijn eigen ethische oordelen (die altijd ook vooroordelen zijn) in zijn contacten met anderen bewust voor ogen hebben om zijn beeld niet erdoor te laten vervalsen; en hij moet door deze zelfbewustwording van zijn moreel systeem ook in staat zijn dat moreel systeem van zijn overige psychische instellingen te onderscheiden. Later spreken we nog over de noodzakelijkheid van een systematisch aangeleerde zelfkennis voor de toekomstige moralist. Hier

willen we slechts onderstrepen dat het een *conditio sine qua non* is voor de scherpte, de voorzichtigheid en de volledigheid van zijn observatietechniek.

Hier is het juist even belangrijk dat deze zelfbewustwording van het ethisch systeem van de moralist in spe ook gepaard zou gaan met een zelfbewustwording van de sociale, culturele en historische aspecten ervan. Door vergelijking van zijn eigen overtuigingen met die van de medestudent waarmee hij leeft, kan hij tegelijk de relativiteit van zijn eigen waardestelsel, en de onzekerheid van zijn opinies over de waardestelsels van anderen ontdekken.

Het systematisch oefenen in zelfkennis (introspectie, auto-analyse zowel alleen als in groep: collectieve auto-analyse) zal dus een essentieel deel van de vorming van de moralist moeten uitmaken. Het is echter nog een zeer belangrijk wetenschappelijk probleem, om de optimale technieken tot individuele en collectieve auto-analyse te ontwikkelen. Nog een tweede motief echter hebben we om op het zeer bijzonder karakter van de ethische beschrijving van ethische waardestelsels te wijzen. De beschrijvende methode is hier slechts een eerste stap, en de beschrijving moet zo gebeuren dat deze eerste stap de volgende mogelijk en noodzakelijk maakt. Namelijk: de reden waarom we niet kunnen blijven staan bij de beschrijvende methode bestaat hierin, dat de bestaande ethische overtuigingsystemen gedeeltelijk vaag, gedeeltelijk tegenstrijdig en gedeeltelijk onvolledig zijn. De moralist in zijn beschrijvende taak moet natuurlijkerwijze op de punten gericht zijn waar deze drie fenomenen zich voordoen. Waarom? Omdat zijn denken, wat het eigen karakter er ook moge van wezen, een vorm is van "action research". Hij denkt om zelf te handelen en om tot handelen te kunnen aansporen. Nu is het slechts noodzakelijk en mogelijk te handelen, daar waar er conflicten en spanningen bestaan. Want daar bestaan er problemen; en problemen geven tegelijk de mogelijkheid om anderen te beïnvloeden, de noodzakelijkheid om hen te helpen, en de plaatsen waar het denken nuttig kan worden voor de praktijk. De beschrijvende taak van de moralist, naast zijn zuiver feitelijke gerichtheid op alle aspecten van de menselijke waardenwereld, veronderstellen dus een speciale gerichtheid op de feitelijk bestaande logische tegenstrijdigheden, logische vaagheden, en logische onvolledigheden, (die concomitant zijn met de praktische tegenstrijdigheden, praktische vaagheden, en praktische onvolledigheden: de logische relaties bestaan tussen oordelen, de praktische tussen daden of houdingen). In onze twee volgende afdelingen komen we op deze verhoudingen nog even terug.

Het is natuurlijk duidelijk dat het opsporen van de bestaande spanningen en tegenstellingen, van psychische en sociale, culturele en historische conflicten in de huidige persoonlijkheidstypen en in de huidige cultuur, een van de essentiële taken van de moralist moet zijn, omdat in het oplossen en het overwinnen ervan zijn levenstaak zal bestaan.

We geloven nu wel voldoende het grote belang, de speciale karakteristieken, en de enorme omvang van de beschrijvende taak der moraal-wetenschap te hebben aangeduid.

Voor we dit onderwerp vaarwel zeggen, moeten we een laatste opmerking maken: zelfs de meest strenge vertegenwoordiger van het meest gesloten sciëntisme of positivisme, zelfs de meest onwrikbare verdediger van het alleenrecht van de wijsbegeerte in het ethisch gebied kan tegen dit soort onderzoekingen geen bezwaar hebben. Ze beschrijven de moraal zoals ze is, bij personen en groepen, in culturen en perioden. En toch beschrijven ze ze op een eigen manier (gericht op zelfbeschrijving langs de ene kant, op diagnose van spanningen of problemen langs de andere kant), en dat wat ze beschrijven is het typisch ethische fenomeen (eindwaarden!)

Een autonome beschrijvende moraalwetenschap moet dus bestaan, kan bestaan en kan dus op geen enkele manier betwist worden, (alhoewel ze als eenheid nog niet bestaat). Moest onze afdeling moraalwetenschap zich hiertoe beperken dan zou ze reeds haar eigen wetenschappelijke plaats verdienen, en haar noodzakelijke rol in het pedagogisch proces spelen. Ze heeft dus met wat we zegden haar bestaan reeds gerechtvaardigd. Maar wat we werkelijk bedoelen is iets anders en — naar we menen — iets groters. Daarom gaan we nu naar ons volgend onderwerp over: "action research".

3. Action Research

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de moralist zijn beschrijvende taak wel selectief opvat: hij zal de morele overtuigingen van een groep ontleden met het oog op de spanningen en conflicten die erin optreden, en in functie van de actieketens die deze morele overtuigingen hebben gekanaliseerd.

Dit zal ons suggereren dat het wetenschappelijk onderzoek op ethisch gebied eigenlijk belangrijke overeenkomsten vertoont met de toegepaste wetenschappen. Deze overeenkomsten zullen bijzonder opvallen als we de samenwerking van wetenschappelijk onderzoek en politieke, commerciële of industriële beslissingen bekijken. De invoering van het wetenschappelijk onderzoek in de ethica is eigenlijk slechts een verschijningsvorm van de zelfde "trend" die aan de studiediensten in bedrijven, banken of administraties, groter en groter gewicht toekent.

Zeker zullen de doelen daar schijnbaar door de beslissende organen vastgelegd zijn, en wordt de studiedienst slechts naar informatie over bestaande toestanden of naar mogelijke middelen gevraagd. Maar wat zien we op pag. 299 van een boek als "The Policy sciences"? (dat officieel met de vermelde scheiding van doel en middelen volledig instemt): "social scientists may seek to sensitize policy makers to new types of achievable goals..... If a policy maker has certain aspirations that are moderately well met, he of course perceives no practical problem. But the social scientist may at times defect the possibility of at once heightening or extending these aspirations and of realizing new goals".

Door doelen te beschrijven waaraan men nog niet gedacht had, door bekende doelen te preciseren, door te laten zien voor welke doelen de middelen waarover men beschikt nog zouden kunnen gebruikt worden, verandert de wetenschappelijke medewerker van de man van de daad de doelen van deze man van de daad.

Het is volstrekt essentieel dat de wijsgeer en moralist het bestaan en de groei van deze belangrijke tak van wetenschappelijk onderzoek zou kennen. Hier wordt in de realiteit der sociale instellingen zelf de scheiding tussen theorie en praktijk werkelijk overwonnen. We kunnen beweren dat de sociale organisatie van de samenwerking van studie en planificatiedienst met de overige sectoren van administratie en bedrijf juist in de praktijk een bepaalde oplossing weergeeft van het schijnbaar zo academisch vraagstuk betreffende de verhouding tussen zijn en moeten.

Het is een van de ironieën van de geschiedenis dat juist de moralist die zich in een wijsgerige context beweegt het minst van allen betrokken is geweest bij die mutatie van

het wetenschappelijk onderzoek die juist, sedert het Taylorisme in de industrieën, en sedert de grote schaal toepassingen van socio-economie in politieke en internationale beslissingen, een werkelijk beroep doen van het handelen op het denken, en een werkelijk inschakelen van het denken in het handelen noodzakelijk maakte.

We willen hier enkele titels citeren van bijdragen die, ongeveer sedert het einde van de laatste wereldoorlog (wereldoorlog die juist door de intense toepassing van wetenschappelijk onderzoek op nieuwe wapens, op het verbeteren van de productie en op de moraal van de soldaat aan deze beweging een nieuwe stimulans heeft verschaft) dit veld van onderzoek als een eigen gebied hebben geconstitueerd:

- I. CHEIN, S.W. COOK, en J. HARDING: Use of Research in Social Therapy (Human Relations, 1947-1948, p. 479-510). IDEM: The Field of Action Research {The American Psychologist, 1948, no 2}.
- Adam CURLE: A Theoretical Approach to Action Research, (Human Relations, July 1949, pp. 269-280).
- Kurt LEWIN: "Action Research and Minority Problems" (Journal of Social Issues, 1946, pp. 34 tot 46). Kurt LEWIN: Resolving Social Conflicts, 1948.
- Arnold ROSE: "Where Social Action and Social Research meet" en "The Social responsibility of the social scientist" (in Theory and Method in the Social Sciences, pp. 169 tot 194).
- Richard MERTON: "Applied Social Science in Policy Formation" {Philosophy of Science 1948}.
- "The Policy Sciences" (uitgegeven door Daniel LERNER en Harold D. LASSWELL, Stanford University Press, 1951).

Deze bijdragen worden zo uitvoerig opgesomd omdat we menen dat we hier juist voor het concreet model van de ethica staan, terwijl de gemiddelde moralist zich nog niet bewust geworden is dat dit concreet model reeds bestaat, dat het in de praktijk gebruikt en ontwikkeld wordt, in niet achterlijke maatschappijen waar de scheiding van onderzoek en onderwijs, van universiteit en administratie, van politiek en wetenschap niet meer mogelijk is. Ethica is denken voor het handelen, tijdens het handelen, ter voorbereiding en controle van het handelen. De eigenlijke problematiek van zulk denken dat we in de volgende paragrafen van deze uiteenzetting trachten te behandelen wordt hier op een vruchtbare en experimentele manier geïllustreerd door de toepassingen van onze "action research". We zullen zo dadelijk nog de eigen problematiek van deze "action research" klaarder op punt trachten te stellen, maar willen nu twee andere bewegingen citeren die juist het perspectief door deze "action research" geopend komen verrijken:

a. De eerste die we zullen vermelden is de beweging, gegroepeerd rond het tijdschrift, "Prospectives" en gestimuleerd door de Franse wijsgeer Gaston BERGER. Deze denker, fundamenteel beïnvloed door Maurice BLONDEL, zijn leermeester te Aix-en-Provence, was op de problemen van het handelen gericht (men herinnert zich Blondels beroemd boek "L'Action"). Door deze concentratie op het handelen, werd voor Berger het thema van de toekomst belangrijk. Hij stelde zich de vraag of naast de wetenschap van wat geweest is, de wetenschap van wat is, en de wetenschap van de onveranderlijke structuren die dezelfde blijven in verleden, heden en toekomst, niet een wetenschap moet gesteld worden van de toekomst als toekomst: deze "prospectiva" zou dus, naast de studie van de zuivere voorspelling van de menselijke activiteiten, voor zoverre we

ze kunnen voorzien, ook moeten bestuderen welke bewegingsmarge ons gelaten is, dwz.: niet alleen wat noodzakelijk zo zal zijn, maar ook en vooral wat zou kunnen zijn als we zekere daden stelden. De wetenschap van de menselijke mogelijkheden, indien ze zich zou kunnen ontwikkelen, zou de utopische functie (waaraan recent R. RUYER een belangrijk boek heeft gewijd: "Utopie et les utopies") met de wetenschappelijke functie integreren. Deze richting op de toekomst als toekomst, en deze studie van de menselijke mogelijkheden, werd eveneens centraal gesteld door de Marxistische denker Ernst BLOCH in zijn lijvig werk "Das Prinzip Hoffnung".

Het gevaar bestaat natuurlijk dat deze wetenschap van de menselijke mogelijkheden het contact met de menselijke werkelijkheid verliest, maar als ze zich in enge samenwerking met de juist genoemde "action research" zou ontwikkelen, dan zou dit gevaar zeker tot een minimum worden herleid. Tenslotte komt het citaat van MERTON dat we aanhaalden om de normatieve rol van de "action research" te laten kennen juist een project te schetsen dat tot het domein der prospectiva behoort.

Eens de scheiding van theorie en praktijk werkelijk overwonnen is, zal deze wetenschap der mogelijkheden verbonden met de wetenschap van de overgang van verleden feitelijkheid naar toekomstige mogelijkheid een even centrale rol kunnen spelen als de andere onderzoekingen die we kennen.

b. We hebben reeds meer dan eens in deze paragraaf de noodzaak van het opheffen van de scheiding tussen theorie en praktijk genoemd. De eenheid van deze beide in een zgn. "praxis" is een van de meest fundamentele grondstellingen (en een der meest waardevolle, naar we menen) van het dialectisch materialisme. Daarom zouden we als inspiratiebron van een globale "action research" naast de Amerikaanse empiristen rond LEWIN, naast de Franse spiritualisten rond BERGER, ook het socialistisch materialisme van MARX willen vermelden. MARX heeft namelijk een poging gedaan om tegelijk beschrijvend en normatief te werken en als zodanig is hij een voorbeeld voor het opstellen van een wetenschappelijke moraal. Dat zijn poging een vroege en een eerste poging was, en daarom moet geïntegreerd worden in de huidige die met het ganse arsenaal van de moderne wetenschap werkt (en met een klaarder begrippenwereld) is zeker, maar dat hij door de wetenschapsmens te situeren in zijn tijd, door de totaalinteractie van het ganse sociale veld te onderstrepen, en op de essentiële rol van de daad in dit sociale veld te wijzen een nieuw soort onderzoek heeft voorbereid (dat de wereld niet meer alleen wil bestuderen, maar ze ook wil transformeren) dat juist samenvalt met de idee van de "action research" dat moeten we hier onderstrepen.

Door de lectuur van de Amerikaanse "action research" kan concreet materiaal en experimentele openheid geleverd worden, en door de lectuur van Marx voldoende speculatieve diepte. Door wederzijdse interactie zullen ook deze twee krachten elkaar transformeren. Wat is dan eigenlijk in concreto "action research", en hoe zal het onderzoek dat erdoor wordt gestimuleerd normatief kunnen werken? Veronderstellen we dat een groep een actie wil beginnen in een bepaalde maatschappij (een politieke actie, of een educatieve, of een filantropische enz. enz.).

Ze zal moeten kennen:

- a. de personen, vooral onder de groepsleiders die zullen willen meewerken
- b. de personen die het meest behoefte voelen aan wat de actie brengen wil
- c. de bestaande groepen waarmee kan worden samengewerkt

- d. de gevestigde belangen of machten die door het programma zouden kunnen worden gekwetst,
- e. de meest efficiënte communicatiekanalen in de gemeenschap
- f. de bewuste en bekende behoeften van de gemeenschap die kunnen worden beïnvloed en als helpers voor het eigen doel gebruikt
- g. de veranderingen die tamelijk gemakkelijk in de betrokken maatschappij kunnen worden aangebracht en die voordelig zouden zijn voor de uitvoering van het plan.

Dit alles behoort tegelijk tot de voorbereidende en tot de uitvoerende arbeid. Want de actiegroep zal haar doelen gedeeltelijk wijzigen, gedeeltelijk verscherpen, gedeeltelijk veranderen in functie van wat ze over haar actiedomein leert: ze zal misschien behoeften ontdekken die ze door haar beschikbare middelen beter bevredigen kan dan degenen waarop ze eerst was gericht; ze zal misschien haar eigen samenstelling veranderen; ze zal misschien door haar actie zelf van een middel een doel gaan maken; en ze zal door haar actie de personen die haar leden zijn veranderen.

Opdat de actie echter efficiënt zou worden uitgevoerd is het nodig dat de groep zichzelf kent; dat ze haar eigen actie registreert en evalueert; dat ze haar eigen studieactiviteiten in efficiënt en onmiddellijk contact houdt met haar uitvoeringsactiviteiten.

Dit alles is schering en inslag in het marktonderzoek» in het productiviteitsonderzoek, in het plannen van de conjunctuurpolitiek van een regering, in het plannen van de internationale betrekkingen (alhoewel in de laatste gebieden de rationalisatie nog niet zo ver voortgeschreden is).

Alles wat we komen te beschrijven behoort tot de klassieke wetenschap van wat is, van wat wordt, van wat zal zijn, en van wat kan zijn.

De moralist moet zich rekenschap geven dat zijn eigen wetenschap eigenlijk hetzelfde karakter draagt, maar dat zij zowel algemener als specialer is. De moralist houdt zich niet alleen met het studiewerk voor een onderneming, maar, aan de limiet, met het studiewerk voor een hele reeks ondernemingen, bezig (met alle); en hij houdt zich niet alleen met het studiewerk voor groepen bezig maar ook met het studiewerk voor deze privaatondernemingen die de individuen zijn. Wat tegelijk zijn voorrecht en zijn nadeel is, is dat hij de totale taak van mens en maatschappij als één onderneming moet construeren, waarvan hijzelf de fictieve studiedienst zou zijn. Zijn domein is dus zeker oeverloos. Maar weer opnieuw: hij begint niet met een tabula rasa. Hij staat in een leven en in een maatschappij waarin een aantal ondernemingen bezig zijn zich te ontwikkelen: moesten deze ondernemingen rationeel georganiseerd zijn, dan zouden ze over de nodige "action research" beschikken om de efficiëntie van hun actie op te voeren of eventueel de doelen ervan te wijzigen. De meeste ondernemingen in de meer statische maatschappijen beschikken over deze organen echter nog niet. Wat de moralist nu moet doen is eigenlijk gedeeltelijk daarvoor suppleëren (nooit zijn inadequate voorbereiding vergetend). Dat betekent

- a. hij moet trachten de prospectie en evaluatietaak zelf te doen (zich methodologisch spiegelend aan de voorbeelden die we citeerden)
- b. daarna moet hij trachten zijn resultaten ingang te doen vinden, op de meest efficiënte wijze (weer door een systematische prospectie vast te leggen)
- c. om eventueel actief de organen te helpen scheppen waardoor het rationeel onderzoek dat hij geïsoleerd en geïmproviseerd moet uitvoeren door de adequate organen in de maatschappij zou kunnen overgenomen worden.

In het uitvoeren van dit alles zal trouwens blijken dat, "action research" niet alleen is denken om en in het handelen, maar ook denken door het handelen; de uitvoering op beperkte schaal van de programma's in kwestie zal juist het essentieel experimenteel materiaal moeten leveren om het handelen voor te lichten. Wie de beste techniek wil bestuderen om in gewone gesprekken anti-Vlaamse of anti-Semitische vooroordelen te bestrijden, zal experimenteel (geïnspireerd door de sociale psychologie) moeten nagaan wat de beste antwoordstrategieën zijn die het vooroordeel helpen verdwijnen.

En hier mogen we ons misschien een van de weinige polemische opmerkingen toestaan die we in deze uiteenzetting willen maken: wie begrepen heeft hoe fundamenteel praktisch, concreet, levensnabij en experimenteel de moraal als wetenschap is, kan niet anders dan diep betreuren dat dit domein, deze toegepaste wetenschap zo dikwijls beoefend wordt door personen die hun eigen conflicten niet hebben opgelost, die ze ook niet als hun eigen conflicten kennen, maar ze als eeuwige structuren van de mens of zelfs van het heelal, op mensheid en wereld projecteren. Door de fundamentele vergissing die ze zodoende begaan maken ze niet alleen hun eigen zelfbewustwording en genezing onmogelijk, maar - en dat is veel erger - beletten vele anderen om de nodige zakelijke afstand tot zichzelf te verwerven om hun eigen moeilijkheden te overwinnen. Veel van de klassieke ethische literatuur behoort tot dit gevaarlijk soort emotief meeslepend maar rationeel inzicht in onszelf verduisterend werk.

Alleen werkelijke constructieve en duurzame actie in de werkelijke wereld (die tegelijk sociaal, psychisch, biologisch en cosmologisch is) kan de moralist ervoor behoeden in deze beroepsziekte ten onder te gaan.

4. Morele overtuigingen als systemen

We kunnen regels niet toepassen als ze tegenstrijdig zijn. Daarom hebben we er alle belang bij na te gaan of de regels die we aanvaarden tegenstrijdig zijn of niet.

Maar bovendien kunnen we, in twijfelgevallen waarin nieuwe aspecten zich voordoen die door de bestaande regels niet werden voorzien geen besluit trekken, als we de regels die we aanvaarden zonder betrekkingen tot elkaar naast elkaar laten bestaan, vermits deze regels dan zonder verband met elkaar naast elkaar atomistisch geïsoleerd liggen.

De moralist die bij de personen of maatschappijen die hij onderzoekt een aantal overtuigingen vindt, zal, juist zoals de praktisch handelende mens die zijn gedrag coherent moet maken en die uit aanvaarde regels de consequenties moet afleiden, het systeem achter de verschillende morele overtuigingen willen zoeken. Want zoals in iedere wetenschap zal hij achter de veelheid, eenheid willen vinden. En hier zien we nu de werkwijze van de moralist die in onze vorige paragrafen etnologisch of psychologisch was, sociologisch of cultuurhistorisch, totaal anders worden: want hier moet ze analytisch en logisch zijn. Hier zijn de morele overtuigingen wat regels, waarden, doelen en idealen betreft, zoals een persoon of een groep die huldigt, eigenlijk gegeven en de moralist doet nu niets anders dan zien hoe de gegevens met elkaar samenhangen. Maar deze problematiek is ook nog ver van eenvoudig:

a. de moralist tracht eerst te weten te komen hoe de regels in de opinie van de groepen en personen die ze aanvaarden met elkaar samenhangen (en zal dus voorlopig alleen

over logische consequentie of logische contradictie spreken in functie van de overtuigingen daaromtrent van de groepen of personen die hij bestudeert). Dit veronderstelt dat de moralist niet alleen weet welke ethische overtuigingen zijn studieobjecten aanhangen, maar ook welke logische overtuigingen de hunne zijn. De vier problemen van het vorig hoofdstuk stellen zich dan opnieuw op het logisch gebied (hoe de logica van proefpersoon of proefgroep opsporen?)

b. daarnaast tracht hij echter ook te weten hoe volgens zijn eigen logica, regels elkaar tegenspreken, hoe ze uit elkaar volgen, en hoe regelsystemen onvolledig zijn (dwz.: hoe regelsystemen over een bepaald praktisch probleem evenmin een positieve als een negatieve keuze kunnen geven). Na eerst als consequentie- en contradictie-criterium de logica van de proefpersoon en daarna de logica van de onderzoeker te hebben gesteld, gaat hij dan ertoe over om deze zelfde vragen betreffende tegenstrijdigheid en consequentie relaties op te lossen met als logisch referentiesysteem andere logische regelsystemen te nemen, (die noch zijn eigen, noch die van zijn proefpersonen of proefgroepen zijn). Deze derde soort systemen zouden intrinsieke voordelen kunnen hebben (eenvoud, beslisbaarheid enz.).

We zullen even later zien op welke manier de veelheid van logische stelsels die in onze tijd ontwikkeld zijn geworden eigenlijk het ethisch systeemonderzoek mede bepalen.

c. Veronderstellen we echter dat de moralist, voor een gegeven moraal de systematische samenhang (of het gebrek aan samenhang) ten opzichte van een gegeven logica heeft weten te ontdekken. Eens hij zo ver is kan hij pogen deze tegenstrijdigheden, dit gebrek aan samenhang (zelfs zonder tegenstrijdigheid) deze onvolledigheid, of deze vaagheid te overwinnen door het systeem in een ander om te zetten dat er zo sterk mogelijk op lijkt maar dat deze logische nadelen niet meer vertoont.

En nu hebben we weer even de gelegenheid om hier het sterk pluralistisch karakter van dit type van wetenschappelijk onderzoek te onderstrepen: vier motieven kunnen op logische basis tot een transformatie van het bestaande regel-, waarden-, of idealensysteem brengen: vaagheid, onvolledigheid, incoherentie, of contradictie. En ieder van deze vier problemen kan telkens op meer dan één manier opgelost worden.

Er is vaagheid als voor een gegeven term, en een gegeven object, niet vaststaat of de term erop toepasbaar is of niet. Het systeem kan van deze vaagheid verlost worden door te beslissen dat de term toepasbaar is, of door integendeel te beslissen dat de term niet toepasbaar is. Er is onvolledigheid als voor een gegeven bewering noch de bevestiging, noch de ontkenning van die bewering afleidbaar is uit de grondbeginselen. Deze onvolledigheid kan zo opgelost worden dat versterkte grondbeginselen toelaten de bewering af te leiden, of integendeel toelaten de negatie van de bewering af te leiden. Incoherentie bestaat als de regels naast elkaar staan maar niet vanuit enkele weinige algemene regels af te leiden zijn. Het is zeker dat we voor een gegeven regelgroep meer dan één reeks van algemene premissen kunnen vinden waaruit die regels afleidbaar zijn. Contradictie bestaat als een reeks grondbeginselen zo sterk is dat we zowel een oordeel als zijn ontkenning eruit kunnen afleiden. We moeten dus het systeem verzwakken. En het zal dan wel duidelijk zijn dat we het op meer dan één manier kunnen verzwakken. Als we onze bestaande moraal willen systematiseren, kunnen we grotere of kleinere aandacht schen-

ken aan een van de vier gezichtspunten in kwestie, en in de dienst van ieder van deze vier doelen kan meer dan één oplossing worden gekozen.

Dit systematiserend werk moet gedaan worden vanuit zowel de beschrijvende bedoeling van de ethica (die de eenheid achter de veelheid van regels en waarden wil opsporen) als vanuit de normatieve bedoeling van de ethica (die de normen en waarden wil opsporen die objectief geldig zijn, en die dus een geïntegreerd, duidelijk omschreven en toepasbaar systeem van normen en waarden dat de actie kan inspireren nastreeft). *Maar dit systematiserend werk kan alleen gedaan worden als men in de dienst van de mens voor een ogenblik zich afwendt van het eigenlijk menselijke om de veelheid van systematische relaties die de logicus in een verzameling oordelen kan ontdekken gedetailleerd te beschrijven.*

We hebben echter de problemen die zich door de toepassing van de systeemidee op ethisch gebied gaan stellen nog niet voldoende doordacht.

Inderdaad, er zijn vele typen van waardeoordelen, imperatieven, normen enz.; er zijn vele vormen van contradictie en consequentie in de verhoudingen van die soorten oordelen tot elkaar. A. G. CONTE, die, met het oog op een formalisering van rechtsregels (rechtslogica en ethische logica hebben zeer veel met elkaar gemeen: het gaat in beide gevallen over normensystemen!) de lacune in het recht wilde bestuderen (lacunes zijn juist logisch onvolledigheden) komt tot tientallen typen van lacunes.

De verschillende morele systemen verschillen niet alleen van elkaar door hun inhoud maar verschillen ook van elkaar door hun vorm. We kunnen alleen zeker zijn de inhoudsverschillen begrepen te hebben als we kunnen aangeven met welke vormverschillen ze regelmatig samenhangen.

Zo bijvoorbeeld komen er in ieder systeem van morele overtuigingen ten minste oordelen van het volgend type voor:

1. bevestigende of ontkennende oordelen: we leven in 1964,
2. bevestigende of ontkennende oordelen over noodzakelijkheden en mogelijkheden: men kan niet tegelijkertijd groot en klein zijn.
3. waarschijnlijkheidsoordelen: waarschijnlijk zijn de pygmeeën zeer primitieve volkeren.
4. normen: liegen is in alle omstandigheden verboden
5. waardeoordelen: Beethoven is een schepper van sublieme muziek
6. imperatieven: doe dit
7. wilsoordelen: ik wil werken.

Voor ieder van deze vele soorten oordelen moeten we aangeven wanneer ze uit andere oordelen van dezelfde soort kunnen volgen; hoe we hun ontkenningen kunnen begrijpen; en hoe we voor ieder van deze soorten oordelen een logica kunnen opbouwen (dwz.: kunnen aangeven in welke omstandigheden een oordeel een ander oordeel tegensprekt, en in welke omstandigheden een oordeel uit een ander oordeel volgt.)

De verschillende morele systemen moeten juist vergeleken worden met elkaar in functie van de verhoudingen die in deze systemen tussen deze verschillende soorten oordelen bestaan. Enkele voorbeelden:

1. “als wij verplicht zijn A te doen, dan is het mogelijk A te doen”: in dit beginsel wordt een verband tussen bevestigende modale oordelen en normen gelegd: uit een norm volgt een bewering over een mogelijkheid.

2. "a is beter dan welke andere mogelijke daad ook, dus: doe A": hier volgt een bevel uit een waardeoordeel.
3. "Ik beloof je morgen te komen dus moet ik morgen komen": hier volgt een norm uit een oordeel dat een wilsbesluit uitdrukt.
4. Een moreel stelsel dat uit de tendensen van de evolutie de plicht wil afleiden in de richting van deze evolutie te werken zal de volgende redenering onderschrijven: "vermits A in de toekomst waarschijnlijk B zal zijn, is het onze plicht in het heden zo te handelen dat deze waarschijnlijkheid stijgt". Een moreel stelsel waarin de realisatie van onze diepste verlangens het doel van ons leven moet zijn, zal zeggen "vermits ik met mijn ganse ik A wil, moet ik A doen".

Het eerste systeem wordt gekenmerkt door de overgang van waarschijnlijkheidsoordelen naar normen; het tweede systeem wordt gekenmerkt door de overgang van wilsoordelen naar normen. Een waardemoraal zal normen uit waardeoordelen afleiden; een plichtsmoraal zal integendeel waarden uit plichten afleiden. Wat we zeer in het bijzonder moeten onderstrepen is, dat de logica van het ethisch denken (die niets anders is dan de studie van het systeemkarakter van het ethische denken) niet mag vereenzelvigd worden met de deductieve logica. Men moet zich immers ook afvragen welke ethische oordelen andere oordelen zo beïnvloeden dat zonder ze noodzakelijk waar of vals te maken, toch de waarschijnlijkheid ervan doen stijgen of doen dalen. De studie van de inductieve systematiek moet naast de studie van de deductieve systematiek worden geplaatst. En deze studie van het ethisch denken wordt zeer zeker beïnvloed door de deductieve en inductieve logica die men er zo mee verbindt. We kunnen hier slechts één voorbeeld nemen. We weten dat de begrippen "alle" en "enkele" klassiek met behulp van de negatie door elkaar bepaalbaar zijn: "alle mensen zijn sterfelijk" is gelijkwaardig aan "het is niet waar dat enkele mensen onsterfelijk zijn" en omgekeerd "enkele mensen zijn sterfelijk" gelijkwaardig aan "niet alle mensen zijn onsterfelijk". In de intuitionistische logica is deze onderlinge bepaalbaarheid van "alle" door "enkele" en omgekeerd verloren gegaan, (wat vroeger gelijkwaardigheden waren zijn nu nog slechts implicaties).

Nu zal men inzien dat de verhouding tussen "verplicht" en "toegelaten" analoog is aan de verhouding tussen "alle" en "enkele": in een intuitionistische deductieve logica zal men "verplichting" en "toelating" niet door elkaar kunnen bepalen, in een klassieke deductieve logica zal dat wel mogelijk zijn.

Het wetenschappelijk onderzoek zal hier als het ware experimenteel moeten zijn. Men zal de grondbegrippen van het ethisch denken moeten nemen, en ze met de voornaamste nu bestaande logische systemen, zowel voor oordeelslogica als voor functionele logica, zowel voor klassenlogica als voor betrekkinglogica, zowel voor inductieve als voor deductieve logica, moeten verbinden om telkens te zien welke resultaten een zo opgebouwd systeem verschaft (de resultaten zijn de stellingen die telkens bewijsbaar worden of onbewijsbaar).

Dit experimenteel onderzoek is nog nauwelijks begonnen. En terwijl we zouden moeten beschikken over een min of meer exhaustieve lijst van logica's die de verschillende verhoudingen tussen ethische en ethische, ethische en beschrijvende, beschrijvende en beschrijvende oordelen zoals die in de verschillende morele systemen en de verschillende logische axiomatieken zijn neergelegd, zouden duidelijk maken, uitwerken en vergelijken, hebben we nog slechts enkele weinig talrijke schetsen.

De dringende taak is bovendien deze formele schetsen werkelijk te vergelijken met bestaande ethische overtuigingssystemen. Tot nu toe zijn het zo verschillende mensen geweest die beschreven langs de ene kant, systematiseerden langs de andere kant, dat ze elkaars werk praktisch niet kenden.

Willen wij de moraalwetenschap niet zien verloren gaan in empirisme of formalisme dan moeten we juist deze twee tendensen met elkaar versmelten juist zoals we, in onze "Action research" theorie en praktijk willen doen samenkomen.

Dit experimenteel onderzoek geeft ons eigenlijk een aantal mogelijkheden; tussen die mogelijkheden moeten we dan langs de ene kant uitmaken welke we aan een gegeven persoon of groep toeschrijven (inductief probleem van de logica van de ethica), en welke we zelf zouden verkiezen (normatief probleem van de logica der ethica).

Het wetenschappelijk onderzoek dat zich hier moet ontwikkelen moet in nauw contact staan met de door de feitelijke analyse opgespoorde vaagheden, incoherenties, onvolledigheden enz. Maar het moet erop reageren door eerst een waaier van mogelijke moralen te ontwikkelen die nu werkelijk systemen zouden zijn en dus niet meer aan de vroeger vermelde zwakheden zouden lijden, en door daarnaast de systeemgedachte in het ethisch gebied te preciseren door de verschillende mogelijke opvattingen betreffende consequentie en contradictie te preciseren die in een ethische context zouden mogelijk zijn.

Voor we dit gedeelte van ons onderwerp verlaten moeten we nog de aandacht trekken op een idee reeds vooropgesteld door DESCARTES, idee die noodzakelijk is voor iedere wetenschappelijke moraal. Iedere reële wetenschap kent vele onopgeloste problemen; en zoals we meer dan eens gezegd hebben en zullen zeggen: het is essentieel dat men duidelijk zou zeggen wat de onopgeloste problemen zijn. Echter kan de handelende mens niet altijd wachten tot de oplossing gevonden is. Een van de belangrijkste tegenwerpingen die men tegen onze wetenschappelijke ethica zou kunnen inbrengen zal juist zijn dat irreversibele beslissingen zullen moeten getroffen worden vóór de nodige informatie verworven zal zijn.

Een voorlopige moraal is dus nodig. Men zal, als men over enkele inlichtingen beschikt, probabilistisch moeten handelen: men zal dus de probabilistische weging van de gevolgen van handelingen moeten doordiscussiëren. Als men geen informatie voor of tegen welke handeling ook ter beschikking heeft zal men een wetenschappelijke methode moeten zoeken om in afwezigheid van ieder argument voor of tegen, rationeel te handelen waar handelen onvermijdelijk is.

Alleen logische overwegingen, in contact met waarschijnlijkheidsrekening, speltheorie en dies meer kunnen hier gedeeltelijk oplossingen suggereren.

In een van onze vroegere publikaties "Over de Grondbeginselen van een Onafhankelijke ethica" (Tijdschrift van de Vrije Universiteit van Brussel, 1960) hebben we getracht iets meer over zulke voorlopige ethica te zeggen. We hadden toen echter het ongelijk de ganse ethica met zulke voorlopige ethica te vereenzelvigen. Ons huidig artikel is in ons nadenken over het vraagstuk eigenlijk de tegenhanger van het artikel "Wijsbegeerte en Moraal" (gepubliceerd door het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur, Studiedagen Oostende 1961):

terwijl we in de eerste publicatie een minimalistische stelling uitwerkten, werkten we in de tweede een maximalistische stelling uit (afleidbaarheid van normen ten opzichte van feiten). We menen terecht of ten onrechte dat in de huidige uiteenzetting een cen-

tristische positie, die noch minimalistisch, noch maximalistisch is werd ingenomen (positie die trouwens de twee vorige niet opeeft maar aanvult). Na dit kort intermezzo moeten we echter verder:

We kunnen ons niet tot beschrijven en systematiseren beperken. Immers: noch het *werkelijke*, noch het *mogelijke* zijn hoofdbelangstellingscentrum. We willen criteria ontdekken die men wetenschappelijk zou mogen noemen en die ons toestaan te kiezen tussen ethische stelsels.

Vooraleer we tot dit nieuw onderwerp overgaan willen we toch nog even de belangrijkste werken in de steeds groeiende literatuur over de logica van het ethisch denken situeren.

In een artikel in de "American Sociological Review" (vol. 22, no 1, February 1957, 9-17) publiceerden A.R. ANDERSOM en O.K. MOORE een artikel over "The formal analysis of normative concepts", waar de essentiële literatuur geciteerd wordt (die moet aangevuld worden met CASTANEDA: "The Logic of Obligation", Philosophical Studies, 1959; RESCHER: "An axiom system for deontic logic", Idem, 1958; HINTIKKA: "Quantifiers in Deontic Logic", Societas Scientiarum fennica, 1957; APOSTEL: "Game Theory and Deontic Logic", Logique et Analyse 1960 en F.B. FITCH: "A logical Analysis of some Value Concepts": Journal of Symbolic Logic, vol. 28, no 2, june 1963).

5. De existentiële perspectieven

Als het erop aankomt tussen ethische stelsels en waardesystemen te kiezen dan komt bijna steeds de volgende opwerping naar voor: men kan toch niet uit het feit dat oorlogen bestaan, afleiden dat ze moeten bestaan of mogen bestaan; en evenmin kan men uit het feit dat tegen de oorlogen wordt gerevolteerd afleiden dat deze revolte goed is of slecht, of dat het object van de revolte goed of slecht is. Zolang ge beschrijft, vat ge niets dan feitelijke toestanden, en alleen gevoelens, of zuiver wijsgerige, niet wetenschappelijke reflexies zullen tot normen leiden. Deze opinie moeten we weerleggen!

We willen ervan vertrekken dat ook in de wetenschappen een hypothese nooit verworpen wordt omdat ze niet afgeleid kan worden uit de ervaring, of omdat haar ontkenning vanuit de ervaring zou kunnen worden afgeleid. Integendeel: een hypothese wordt verworpen doordat men een reeks gevolgen uit de hypothese afleidt, gevolgen die dan geheel of gedeeltelijk vals blijken.

Een hypothese wordt langs de andere kant nooit definitief bewezen: ze wordt waarschijnlijk gemaakt doordat meer en meer van haar consequenties waar blijken te zijn.

Als dat alles zo is, moeten we dan ook niet tevreden zijn als we deze methode in de ethica zouden mogen toepassen? Met andere woorden: eens we de ethica van een persoon of van een groep in een klare en systematische vorm voor ons hebben (resultaat van onze twee eerste denkbewerkingen), laten we dan deze ethica toetsen aan de werkelijkheid zoals we andere hypothesen toetsen aan de werkelijkheid: namelijk door er de gevolgen van na te gaan. Dit veronderstelt dus dat we van normen of waardeoordeelen, gevolgen afleiden die niet meer waardeoordeelen of normen zouden zijn, maar die integendeel een beschrijvend karakter zouden bezitten.

We zeggen dus niet dat men van werkelijkheidsoordelen naar waardeoordeelen zou kunnen overgaan; we bespreken dat probleem eenvoudig niet (alhoewel we in een vroegere

publicatie juist de mogelijkheid ook van die overgang hebben verdedigd) omdat we om onze wetenschappelijke moraal te vestigen alleen de minst betwifelbare stellingen willen gebruiken.

We gaan dus eenvoudig de omgekeerde weg (niet van feit naar norm, maar van norm naar feit). Om de voordelen van die omgekeerde weg duidelijk te maken geven we een paar voorbeelden: "Leef zo dat gij uw eigen natuur zoveel mogelijk verwerkelijkt". Deze imperatief is alleen zinvol als gij een eigen natuur hebt. Moest de zin als volgt hebben geluid: "Verwerkelijk uw potentialiteiten" dan zou niemand getwijfeld hebben aan het feit dat dit bevel de gedeeltelijke waarheid van een Aristotelische metafysica vooropstelde.

De imperatief "Doe in alles Gods wil" veronderstelt dat God bestaat, dat hij een bepaalde wil heeft ten opzichte van de mens, en dat deze wil zowel gekend kan worden door de mens als gevolgd of niet gevolgd door hem.

Al deze oordelen zijn beschrijvende oordelen die waar of vals zijn in de klassieke zin van dat woord.

De imperatieven "Handel zo dat ge de zegepraal van de arbeidersklasse verzekert" of "Handel zo dat ge de zegepraal van het blanke ras verzekert" (om twee imperatieven te noemen waarvan de ene de meesten onder ons sympathiek zal zijn, en de andere de meesten onder ons antipathiek zal zijn) impliceren beide een aantal feitelijke gevolgtrekkingen:

- a. er bestaat een arbeidersklasse en er bestaat een blank ras
- b. arbeidersklasse en blank ras zijn ingezet in één (en slechts één) strijd waarin ze ofwel kunnen winnen ofwel kunnen verliezen (de negatie hiervan zou zijn dat ze niet in een strijd zouden zijn ingezet, ofwel in een groot aantal gevechten zodat men niet over "de" zege zou kunnen spreken, ofwel dat ze noodzakelijkerwijze zouden winnen of verliezen)
- c. degene tot wie het bevel wordt gericht kan gedeeltelijk een zege in deze of gene richting helpen verzekeren.

Een mooi voorbeeld van het gebruik dat men kan maken van het existentieel perspectief om ethische systemen kritisch te behandelen wordt gegeven door F.S.C. NORTHROP in zijn boek "The Complexity of Legal and Ethical Experience", in de laatste hoofdstukken (waarvan er een, met de sprekende titel: "the method for judging the living law" bijzonder duidelijk is). Voor NORTHROP zijn sociale statutheorieën onaanvaardbaar, omdat ze het individu als secundair zien ten opzichte van de idee: de valsheid van een Platonisch realisme impliceert de valsheid van de ethische stelsels die dit realisme impliceren: "In short both 1. contemporary experimental genetics and 2. classical oriental and contemporary Western epistemological analysis provide cognitive criteria for judging the second order facts of any law of status society *to be false and in this sense, bad*" (p. 267).

Het existentieel perspectief van een norm of van een normensysteem is een begrip dat door Abraham Edel werd ingevoerd om de wezens aan te duiden waarvan het bestaan moet worden aangenomen, wil de norm in kwestie zinvol worden uitgeschreven. Laten we hier trouwens van de gelegenheid gebruik maken om met bijzondere nadruk de lectuur aan te bevelen van Abraham EDEL'S werk "Ethical Judgement: the use of science in Ethics" (1955, The Free Press), en van zijn monografie voor de "Encyclopedia of Unified Science": "Ethics and Science". Met May EDEL schreef hij "Anthropology and

Ethics" (Thomas Publishers, Springfield, 1959). We kunnen dus een norm weerleggen en definitief weerleggen door aan te tonen dat een van de objecten, personen of toestanden waarvan hij het bestaan impliceert, integendeel niet bestaat.

Langs de andere kant is het zeker geen voldoende bewijs voor een norm als men aan toont dat alle wezens waarvan hij het bestaan veronderstelt, inderdaad in de werkelijkheid voorkomen. We hebben dus wel een weerleggingscriterium voor normen maar nog geen bewijscriterium (we hebben dat trouwens evenmin voor natuurwetten).

Laten we er bijvoegen dat de gevolgen die men uit een norm of een waardeoordeel kan afleiden en die als beschrijvingen met de objectieve werkelijkheid kunnen worden geconfronteerd zich niet herleiden tot het existentieel perspectief alleen. De voorbeelden die we gaven bevatten reeds andere consequenties. Een voorbeeld zal deze opmerking verduidelijken: wie zou zeggen, "handel zo dat het motief van uw handeling zou zijn, het inzicht in de algemeengeldigheid van de regel der door u gevolgde handeling", veronderstelt de volgende feitelijke beweringen:

- a. de mens kan door een wilsbesluit de motieven van zijn handelingen bepalen
- b. de mens is in staat om door zelfanalyse te ontdekken wat de eigenlijke motieven van zijn handelingen zijn
- c. inzichten kunnen als zodanig en zonder medewerking van andere krachten handelingen motiveren
- d. met iedere handeling komt één en één regel (maxime) overeen volgens dewelke de handeling in kwestie wordt gesteld.

Deze feitelijke beweringen kunnen alle aan de werkelijkheid worden getoetst en zijn eigenlijk stellingen uit de psychologie. We menen dat de meeste van deze stellingen empirisch vals zijn. Omdat we dit menen kunnen we deze norm als zodanig verwerpen. De toepassing van deze methode stelt het volgend logisch probleem: als N een norm is, en F een feitelijke bewering, is het dan niet even moeilijk te aanvaarden dat N, F zou impliceren als te aanvaarden dat F, N zou impliceren? In beide gevallen bestaat immers de implicatie tussen een oordeel dat zeker waar of vals kan zijn, en een norm, waarvan men niet zeker is of men hem waar of vals zou kunnen noemen.

We willen dit belangrijk logisch probleem niet ontwijken. We willen er echter aan herinneren dat iedereen aanvaardt dat sommige vragen slechts zinvol kunnen gesteld worden als zekere bevestigingen waar of vals zijn. Nochtans zijn vragen zeker evenmin waar of vals.

We verkiezen het dus, voorlopig te zeggen dat zekere normen, feiten veronderstellen (zoals zekere vragen, feiten veronderstellen), waar de betrekking "A veronderstelt B" verschillen kan van de betrekking "A impliceert B" en waar de logische analyse van "veronderstellen" nog moet gebeuren.

We moeten nu onderstrepen dat het. toepassen van de methode van het existentieel perspectief de toepassing van de beschrijvende en systematiserende studierichtingen vooronderstelt: slechts door systematisch de regels te groeperen kan men te weten komen welke besluiten van beschrijvende natuur eruit volgen.

We moeten er trouwens aan herinneren dat we ook het existentieel perspectief zullen onderzoeken van oordelen die met waarschijnlijkheid uit gegeven normen volgen of van supernormen waaruit gegeven normen als gevolgen kunnen worden afgeleid (met waarschijnlijkheid of met zekerheid). We zullen eveneens niet vergeten dat deze weerleggingsmethode niet als weerlegging van alle mogelijke systemen hoeft te worden toe-

gepast maar slechts vruchtbaar kan worden gebruikt als verificatie-instrument van werkelijk voorhanden systemen. In dit kader moet de moralist een zekere vertrouwdheid bezitten met om het even welke wetenschap waarin de beschrijvende gevolgtrekkingen die uit gegeven normen volgen kunnen worden geverifieerd. Voor alles echter moet hij door voortdurend toegepaste taalanalyse en logisch onderzoek in staat zijn om uit normatieve premissen feitelijke consequenties af te leiden.

Zelfs in het beste geval zal, na het verdwijnen van talrijke morele systemen (die bleken valse existentiële consequenties te impliceren), er meer dan één ethisch systeem zal overblijven.

We moeten niet denken dat we bij een wetenschap die in de kinderschoenen staat veel meer dan deze toestand kunnen bereiken. Er zou niets gevaarlijker zijn voor de moraalwetenschap dan een tendens haar eigen onzekerheden te verbergen; want om dit te doen zouden bewijsvoeringen zonder bewijskracht als doorslaggevend moeten voorliggen en eens dit gebeurt vervalt alle wetenschappelijke strengheid. Een ander aspect van het pluralisme dat de moraalwetenschap-in haar-kinderschoenen (zoals ze nu is) kenmerkt is dit overblijven van veel morele systemen met existentiële perspectieven die niet in tegenstrijd zijn met de werkelijkheid, zoals de ervaringswetenschappen die ons tonen (en die toch in tegenstrijd zijn met elkaar).

Misschien zouden we deze overblijvende morele systemen nog kunnen hiërarchiseren in functie van de volledigheid van hun existentieel perspectief, van de rijkdom ervan. Dit waarderingsmiddel zal echter niet eenvoudig toepasbaar zijn. We laten het daarom voorlopig rusten en zoeken naar een andere methode om morele systemen te toetsen.

6. De verklarende methode

Deze keer vragen we, voor een moreel systeem dat door een persoon of door een groep aanvaard werd, waarom het door deze persoon of door deze groep aanvaard werd? We doen hier een causaal onderzoek. We vragen trouwens niet alleen naar de oorzaken die deze morele overtuigingen deden aanvaarden, maar ook naar de sociale en psychologische gevolgen die uit deze aanvaarding zijn voortgevloeid of waarschijnlijk nog zullen voortvloeien. Dit is dus niet meer een zuiver feitelijk en beschrijvend onderzoek maar een dynamisch onderzoek naar oorzaken en gevolgen van de aanvaarding.

De grote moeilijkheid ervan is, dat om dit onderzoek toe te passen we moeten aangeven op welke manier we oorzaken opsporen in de sociale wetenschappen. De oorzaken en gevolgen van concrete sociale of psychologische gebeurtenissen opsporen betekent al een enorm werk waar zowel inductieve als bepalingsproblemen zich stellen. En hier gaat het niet om oorzaken en gevolgen van een concrete gebeurtenis maar om oorzaken en gevolgen van een sociale instelling, of van een totale persoonlijkheidsstructuur, van een verzameling van zeden en gewoonten, in zoverre ze in normen en waardeoordelen zijn neergelegd.

Bovendien gaat het niet alleen om reeds bestaande normen en waardenstelsels waarvan we de oorzaken willen opsporen. Onze normatieve belangstelling uit zich juist weer hierdoor dat we ons ook willen afvragen welke oorzaken er deze of gene persoonlijkheden, of deze of gene maatschappelijke groepen zouden toe brengen morele systemen die tot nu toe geen aanhangers vonden te aanvaarden, toe te passen en te verdedigen.

Vermits we hier het gebied van bestaande groepen en personen te buiten gaan om over te gaan naar mogelijke personen en systemen, juist zoals we het gebied van de historisch bekende ethische stelsels verlaten om over te gaan naar het domein van de mogelijkheden, moeten we over werkelijke wetten beschikken die ons het mogelijk maken te voorspellen welke de oorzaken en de gevolgen van de adoptie door een zekere groep of een zekere persoon van een gegeven moraal zouden zijn.

Maar zijn er wetten in de sociale wetenschappen bekend (of zullen er eventueel ooit bekend worden) die ons toe zouden laten met enige zekerheid de interacties tussen zulke brede structuren te voorspellen? De ganse problematiek van de wet in de sociale wetenschappen speelt hier door. Misschien kunnen we geholpen worden door een genetische studie: de oorzaken en gevolgen van de adoptie van een bepaalde moraal weerspiegelt zich in de geschiedenis ervan, in de fenomenen die de adoptie ervan voorafgingen en in de fenomenen die de adoptie ervan volgden.

We moeten hier als concreet voorbeeld denken aan de psychogenetische studiën van Freud en de hem volgende scholen die ons hebben verklaard waarom plichts- en waardebewustzijn in ons ontstond door de interrelatie van een aantal algemene en bekende afweermechanismen. Weer moeten we ons er echter zeer snel aan herinneren dat het onze bedoeling niet is naast een zuiver beschrijvende ethicografie, een zuiver verklarende ethicologie te plaatsen. We interesseren ons in de moraal zeer fundamenteel voor de oorzaken en gevolgen van de adoptie van een gegeven moraal, maar we doen dat niet uit zuiver theoretische belangstelling.

We willen door het bestuderen van deze oorzaken en gevolgen tot normatieve besluiten helpen komen.

We geven hier onmiddellijk enkele methoden aan volgens dewelke deze normatieve besluiten kunnen getrokken worden:

a. door feitelijke studie van een moraal zou kunnen blijken dat de adoptie van deze moraal steeds geleid heeft en met grote waarschijnlijkheid steeds leiden zal tot een veranderen van moraal: de poging om een moraal te beleven kan historisch, psychologisch en sociologisch deze belevingspoging onmogelijk maken of opheffen:

In dat geval is deze moraal accidenteel (als dit niet altijd zo was) of essentieel (als ze het door haar wezen zo is) instabiel.

b. in het vorig punt hebben we een van de gevolgen van het aanvaarden van een waardenstelsel bekeken: namelijk de weerslag die het vroeger aanvaarden op het later aanvaarden heeft gehad.

Laten we nu een breder veld van gevolgen bestrijken: het zou kunnen zijn dat het aanvaarden van zulke moraal bijna steeds voor individu of voor maatschappij destructieve gevolgen heeft gehad. We zouden dit in het algemeen kunnen stellen of we zouden integendeel langs de ene kant de vormen en typen van zelfvernietiging kunnen onderscheiden waartoe een gegeven moraal aanleiding geeft, en langs de andere kant de persoonlijkheidstypen, en maatschappelijke groepen waarin de adoptie van deze moraal deze verschillende vormen van zelfvernietiging ten gevolge zou hebben gehad.

Een moraal zou destructief kunnen zijn, in het algemeen of in het bijzonder, essentieel of accidenteel. Dit destructief karakter zou cognitief kunnen zijn door de groei en verspreiding van adequate kennis van de werkelijkheid in de weg te staan. Het destructief karakter zou ook volitief kunnen zijn: het aanvaarden van deze moraal zou het handelen

als zodanig onmogelijk kunnen maken. Het destructief karakter zou ook emotief kunnen zijn: het aanvaarden van een moraal zou ieder spontaan voelen onmogelijk kunnen maken. Uiteindelijk zou het destructief karakter ook globaal kunnen zijn: het aanvaarden van een moraal zou de groei en de ontwikkeling van een globale integratie en zelfcontrole van de persoonlijkheid onmogelijk kunnen maken.

De verschillende modaliteiten van auto-destructie die we hier vermelden kunnen dan ook geplaatst worden naast modaliteiten van sociale destructie. Het aanvaarden van een gegeven moreel systeem kan de efficiëntie van een economisch systeem (of zelfs van ieder economisch systeem) fundamenteel verminderen. Het aanvaarden van een moraal kan de mogelijkheid voor een maatschappij opheffen om zichzelf te controleren door een rechtsstelsel dat tegelijk rechtszekerheid biedt, en door de groep aanvaard kan worden. In het algemeen, als we met Malinowski een functionalistisch beeld van de maatschappij ontwikkelen, dan kan het aanvaarden van een moraal om het even welke functie (verdediging, voortplanting, opvoeding, communicatie, productie, distributie, milieubescherming, administratie enz.) of om het even welke vorm van integratie van deze functies in gevaar brengen,

Het is hier duidelijk dat recht, economie, psychiatrie, pedagogie, genetische psychologie, esthetica, wilspychologie, en nog vele andere wetenschappen met de moraal moeten samenwerken.

Enkele voorbeelden van werken die in deze richting kunnen worden geconsulteerd zijn de volgende: FLÜGEL: "Man, Morals and Society" (Pelican books) geeft een psycho-genetische basis voor een moraal op psychoanalytische grondslag. Hetzelfde doet FEUER "Psychoanalysis and Ethics" en het werk van MONEY-KYRLE gaat eveneens in die richting (in het Franse taalgebied kan men met meer spiritualistische inslag daartoe ODIER raadplegen). Het eigenaardig werk van BARUK "Psychiatrie Morale", niet op klassiek psychoanalytische basis, gaat evenzeer als het werk van HESNARD van psychiatrische feiten uit om door de studie van de geestelijk zieke de normatieve voorwaarden van de geestelijke gezondheid vast te leggen.

Psychiaters en psychoanalysten zijn echter niet de enigen die vanuit de psychologie tot de moraal komen: de niet directieve psychotherapie van ROGERS leidt duidelijk tot normatieve conclusies (en dat wordt door de schepper ervan ingezien: men kan misschien het best als inleiding tot zijn moraal het werk "Psychotherapie et Relations Humaines", door Carl ROGERS en Marian KINGET geschreven en in 1962 in de reeks "8tudia Psychologica" verschenen, consulteren). De interactie van psychiatrie en sociologie geeft aanleiding tot normatieve conclusies in het werk van de Neo-Freudiaanse school van Horney, Sullivan en vooral van FROMM ("The Sane Society" en "Man for himself"). Marvin Opler geeft een inleiding tot een sociologische psychiatrie in "Culture, Psychiatry and Human Values" (Thomas publ. 1956) en IGOR CARUSO, vanuit totaal ander en meer speculatief standpunt komt eveneens in zijn "Soziale Aspekte der Psychoanalyse" tot zulke besluiten (Klett Verlag, Stuttgart 1962). Maar de studie van de gezonde mens heeft evenzeer aanleiding gegeven tot morele besluiten als de studie van de zieke mens, of als de studie van het genezingsproces. In het werk van MASLOW, "Motivation and Personality" (hoofdstuk 12: 'on self actualizing people'); in het werk van SOROKIN over "Altruistic Love", in het werk van ALLPORT over "Becoming" vinden we een poging om het normale als norm te stellen door een grondige ontleding van de psychisch gezonde

mens. En we hoeven slechts voorbijgaand, zo bekend zijn ze, de studies van een PIAGET te citeren over de psychogenese van de morele begrippen bij het kind; uit de ontwikkelingsgeschiedenis die hij daar ontdekt komt hij eveneens tot normatieve besluiten die voor een groot deel degene dekken die uit de vroeger geciteerde werken naar voor komen. De normatieve psychogenetische conclusies van ERIKSON moeten vergeleken worden met die van J. PIAGET en met de op "learning" theorie gesteunde normen van SKINNER: de convergentie van deze zeer verschillend gefundeerde resultaten is een van de beste bewijzen voor het ontstaan van een wetenschap.

Wij zijn ervan overtuigd dat juist hier een dankbaar veld voor wetenschappelijk onderzoek praktisch braak ligt en uitstekend aangewezen zou zijn voor de toekomstige moralist.

Het zal de lezer misschien verwonderen dat we hier steeds negatief gesproken hebben over het destructief karakter van zekere morele systemen. We deden dit omdat we gemakkelijker weten wanneer een systeem vernietigd is dan wanneer het bloeit. Moesten we echter over voldoende criteria beschikken om *psychische gezondheid, sociale groei in evenwicht, psychische groei in evenwicht en sociale efficiëntie* te bepalen, dan zouden we de negatieve vraagstellingen in positieve kunnen omzetten. We zouden ons dan kunnen afvragen welke morele systemen, door hun aanvaarding, psychische en sociale gezondheid, (of psychische en sociale efficiëntie) en psychische en sociale groei (dynamisch gezien dus) zo groot mogelijk zouden maken.

Dit is nog weer eens een vraag naar de gevolgen van de aanvaarding van zekere morele systemen.

We mogen ons echter hier weer niet ontveinzen dat het gevaar om in de bepaling van de grondtermen gezondheid, efficiëntie, en groei onze ganse moraal impliciet te projecteren zeer groot is (groter dan wanneer we ons bij de zuiver negatieve aanpak houden). We zullen hier meer dan ooit de empirische onderzoeken naar de correlata van gezondheid en groei moeten verbinden met zuiver taalanalytisch onderzoek naar de verschillende bepalingen van die termen en naar de motieven die ons de voorkeur doen geven aan een bepaling boven een andere.

Terwijl we zeer sterk de noodzaak van deze onderzoeken willen beklemtonen willen we toch weer eens te meer de aandacht erop trekken dat de moraalwetenschap niet staat of valt met het bestuderen in positieve richting van deze gevolgen van het aanvaarden van een moreel stelsel. Zelfs wanneer we ons beperken tot de onderzoeking van zuiver destructieve gevolgen hebben we reeds een machtig weerleggingscriterium in handen (men zou hier kunnen denken aan een onderzoek naar praktische tegenstrijdigheid in analogie met het onderzoek over logische tegenstrijdigheid).

c. Tot nu toe spraken we enkel over instabiliteit of destructiviteit, als gevolgen van het aanvaarden van morele systemen. We willen nu ook spreken over de oorzaken van het aanvaarden van morele systemen.

Dit geeft ons aanleiding om het begrip "inauthenticiteit" te gebruiken. Inderdaad zouden er morele systemen kunnen voorkomen die slechts worden aanvaard omdat in werkelijkheid onbewust of halfbewust andere waardensystemen worden aanvaard die ofwel met de eerste geen verband houden ofwel er zelfs in tegenstrijd mee zijn. Als een moreel systeem altijd, wanneer het wordt aanvaard om zulke redenen wordt aanvaard heten we het essentieel inauthentiek.

d. Naast een onderzoek naar de authenticiteit van een moreel systeem kan men dan ook een algemeen onderzoek instellen naar de soort krachten of motieven die het systeem hebben doen aanvaarden. Deze krachten of motieven kunnen in concrete gevallen ziekteverschijnselen, of zelfvernietigingstendensen zijn (en we moeten wel duidelijk een onderscheid maken tussen pathologische oorzaken van een moreel systeem en pathologische gevolgen van een moreel systeem).

Normatief zal het feit dat een moreel systeem door pathologische oorzaken wordt en werd aanvaard geen definitief motief voor het verwerpen ervan uitmaken.

e. we hebben tot nu toe gesproken over een studie van de oorzaken en gevolgen van de aanvaarding van een moreel systeem. We zouden daarvan op een dubbele manier een negatieve variatie kunnen voorbrengen: we zouden kunnen onderzoeken welke oorzaken en welke gevolgen voor een gegeven moreel systeem systematisch niet voorkomen. We zouden ook de oorzaken en gevolgen van verwerpingen kunnen onderzoeken. Op basis van een voorbeeld zouden we het belang van deze studie willen onderstrepen.

Het zou kunnen zijn dat zekere ethische overtuigingen aanvaard worden op basis van een rationele beraadslaging. We verstaan onder rationele beraadslaging (met Taylor en Rawls) het volgende:

1. De verschillende levenswijzen waartussen men te kiezen heeft zijn klaar bepaald; zowel inductief als deductief zijn hun gevolgen uitgestippeld, en de middelen om deze levens te leven zijn ook klaar bekend. Deze keuze is dus welingelicht wat haar objecten betreft.
2. De kiezer kent zijn eigen innerlijk leven; hij kent bewust de motieven die hier meespelen; deze motieven zijn niet zo dat ze innerlijk een onweerstaanbare dwang uitoefenen of uiterlijke dwang weerspiegelen; de persoon is in staat om zijn eigen afgewogen verlangens in een besluit samen te vatten en te realiseren. De keuze is autonoom en subjectief welingelicht.
3. De kiezer werd niet door een autoritaire of fanatiserende opvoeding in een richting gestuwd; zijn voorkeur voor een levenswijze is niet de uitdrukking van zijn gehechtheid aan zijn milieu of zijn verleden; de keuze is onpartijdig.

Nu zou het kunnen blijken dat zekere ethische overtuigingen nooit en andere steeds na zulke vrije, onpartijdige en welingelichte beraadslaging aangetroffen worden; het zou ook kunnen blijken dat zekere levenswijzen zulke vrije, onpartijdige en welingelichte keuzen waarschijnlijk maken terwijl andere ze uiterst onwaarschijnlijk maken.

We kunnen in de afwezigheid van zoveel noodzakelijk onderzoek niet beslissen of deze mogelijkheden reeds werkelijk zijn geworden. Maar we kunnen wel zeggen dat de sociologie en psychologie van het vrij, onpartijdig en autonoom kiezen juist ons zou kunnen leren welke daden zo zouden kunnen gekozen worden en welke daden zulke keuzemogelijkheid integendeel zouden opheffen (of ze nu in zulk proces zouden kunnen gekozen worden of niet).

We zouden levenswijzen die door zulke beraadslaging gekozen werden, kunnen noemen "gekozen na volledige beraadslaging".

Het zal de lezer nu duidelijk zijn dat we een ethisch systeem dat inauthentiek zou zijn, of instabiel, of autodestructief, of gekozen na onvolledige beraadslaging negatief zouden waarderen ten opzichte van een ethisch systeem dat na volledige beraadslaging authentiek zou gekozen worden, en dat zowel stabiel als autoconstructief is.

We rechtvaardigen dit waardeoordeel, deze norm hier zeer zeker nog niet. Alleen willen we doen opmerken dat als we tot doel stellen bepaalde soorten aanvaarding (bepaald door hun oorzaken en gevolgen) te bewerken en andere soorten aanvaarding te bestrijden, we ons moeten afvragen welke menselijke levensformules andere personen of groepen waarmee contact zou opgenomen worden, ertoe zouden brengen ofwel authentiek vrij te beraadslagen, ofwel wanneer zulks niet meer of nog niet gebeurt, die personen en groepen ertoe te helpen op deze manier authentiek vrij te beraadslagen.

7. Ethica en Mens

We hebben in wat voorafging herhaaldelijk gezegd dat het aanvaarden van bepaalde ethische systemen eventueel vernietigend zou kunnen werken voor een bepaalde maatschappij of voor een bepaald karaktertype.

Moesten we nu iets meer weten dan alleen maar details over bepaalde maatschappijen of over bepaalde karaktertypen, dan zouden we misschien zelfs kunnen zeggen dat een zekere moraal praktisch in tegenstrijd is met de menselijke natuur als zodanig (of dat een zekere moraal noodzakelijk zal moeten aanvaard worden door een menselijk wezen omdat het een menselijk wezen is).

We willen geen bijzondere nadruk leggen op dit gezichtspunt dat hoe fundamenteel ook, toch op een wetenschap gebaseerd is (de algemene antropologie) die, omdat ze een synthese van alle wetenschappen van de mens beweert te geven, uiteraard nog even zeer in haar kinderschoenen staat als de moraalwetenschap zelf.

De lezer zou dus misschien denken dat we beter zouden doen ons hierop niet te beroepen. Toch denken we dat we er niet buiten kunnen. De verschillende menselijke fenomenen staan in voortdurende interactie met elkaar; we kunnen en mogen het sociale niet van het biologische, het psychologische niet van het culturele scheiden. We moeten dus zeggen wat de adoptie van bepaalde waarden ten gevolge zal hebben voor de totale mens als zodanig.

En daarom moeten we, hoezeer we ook mogen vrezen dat zulk schema speculatief zou zijn, over een model beschikken van die interactie in het totaal gedrag van de mens.

We zouden hier enkele uiteraard sporadische voorbeelden willen geven van het gebruik van een algemeen mensenbeeld in de ethica. We zullen beginnen met te tonen hoe uit een visie op de mens die we als hypothese vooropstellen, de verschillende ethische stelsels die we in het verleden zien verschijnen kunnen worden afgeleid, in hun goed recht erkend en tegelijk gerelativeerd. We doen dit door aan te sluiten bij de waarde-theorie van Perry en Pepper.

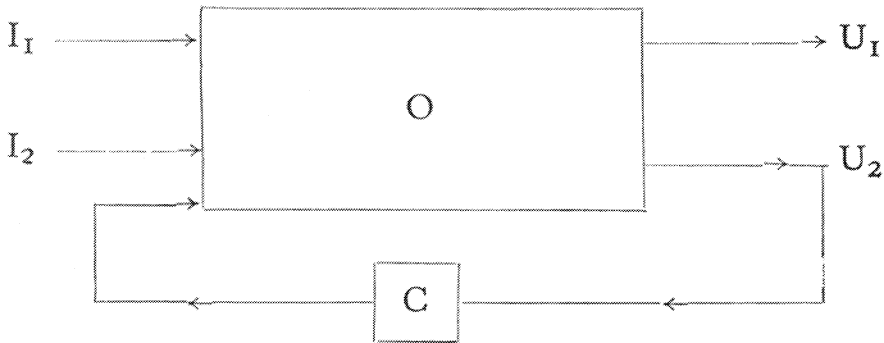
Men zal hier kunnen raadplegen:

- PERRY: "General Theory of Value" (Harvard University Press);
- PEPPER: "The Sources of Value" en nog meer PERRY: "Realms of Value" (weer beide Harvard University Press).

Daarna zullen we tonen hoe een neurologisch biologische beschrijving van de mens de algemene beschrijving die in het voorgaande deel werd verondersteld kan komen preciseren. En eindelijk zullen we kunnen aanstippen door gebruik te maken van functionele sociologie en etnologie dat dit mensenbeeld inderdaad normatieve gevolgen heeft.

Dit gedeelte van onze uiteenzetting moet dus uiteraard minder methodologisch gericht zijn dan de overige gedeelten omdat we hier slechts kunnen aantonen hoe het werk gedaan kan worden door kort te schetsen hoe men het inderdaad doet. Toch zijn onze bedoelingen hier dezelfde als elders: aan te tonen welk wetenschappelijk werk eigenlijk zou moeten worden ondernomen. Het menselijk gedrag bestaat uit een reeks van doelgerichte handelingen. Een doelgerichte handeling kan ontleed worden in de volgende aspecten:

- a. het spanningsveld van de onbevredigde behoefte
- b. het veld der middelen bruikbaar om deze behoefte op te heffen
- c. het ontspanningsveld van het bevredigen der behoefte. Met ieder doelgericht handelen gaat dus samen, om in PEPPERS taal te spreken een selectief systeem dat vanuit de behoefte daden oproept, hun efficiëntie test om dan vroeg of laat bevrediging te bereiken. Zulk een selectief systeem wordt misschien het duidelijkst voorgesteld door een regelcyclus. We tekenen het eenvoudigste model van zulk een regelcyclus hierbij

De delen zijn dus: de inputs, de operator, de outputs, de terugkoppeling met het criterium. Het behoefteveld is de afstand tussen output en criterium; het actieveld is de reeks autogeen bepaalde handelingen die worden veroorzaakt om deze afstand te verkleinen; het bevredigingsveld is de uitschakeling van deze autogene handeling en als de optimale overeenkomst van output en criterium is bereikt. Voor een goede inleiding tot de cybernetica zal men lezen: R. ASHBY, "Introduction to Cybernetics".

Zulk een eenvoudige regelcyclus die echter zeer gemakkelijk mechanisch gerealiseerd kan worden staat natuurlijk nog zeer ver af van de mens. Toch is het misschien al belangrijk te onderstrepen dat het criterium als norm optreedt ten opzichte van de resultaten van het systeem. Men zou de beroemde zin: "men kan niet van de studie van de feiten overgaan naar die van de normen" bijna kunnen parafraseren als volgt: "men kan niet van de studie van de outputs overgaan naar de vaststelling van het criterium", (en deze parafrase geeft ons natuurlijk het antwoord in de mond: maar men kan wel van een reeks inputs en outputs het criterium afleiden als men de werking van de operatoren kent.)

We hebben echter gewoonlijk met ganse verzamelingen van regelsystemen (of van selectieve systemen, om met PEPPER te blijven spreken) te maken. Deze verzameling kan niet chaotisch zijn; anders vernietigt ze zichzelf. Ze zal dus gedomineerd moeten wor-

den door een globaal regelsysteem, op de gebalanceerde bevrediging van ieder deelsysteem gericht. Deze globale systemen kunnen we met de persoonlijkheid in verband brengen.

In zulk globaal regelsysteem kunnen er echter partiële totaalcontroles bestaan: zo zou men eraan kunnen denken een speciale totaalcontrole in te voeren die waakt over de wijze waarop de criteria de actie van de operatoren wijzigen; of zo zou men een totaalcontrole voor regeling van inputs kunnen invoegen. Zulke partiële totaalcontroles zullen in complexe systemen onmisbaar zijn.

Langs de andere kant echter zullen globale regelsystemen ook naast andere van dezelfde soort worden gesteld: in het sociaal verband. En daar zal op een nieuw en hoger niveau een sociaal regelsysteem ontstaan. Deze interactie in de ruimte zal ook gepaard gaan met interactie in de tijd: de regelsystemen zullen wat hun operatoren of wat hun criteria betreft een interne variabiliteit moeten bezitten willen ze adaptatiemogelijkheid vertonen. De evolutie zal zo worden ingevoerd.

De reden waarom we dit alles hier vermelden is deze: het is duidelijk dat *het ethisch fenomeen de internpsychische vertegenwoordiger is van zulke regelphenomenen. We zullen het alleen werkelijk kunnen begrijpen als we het in de totaaltheorie van de regelcyclus inschakelen.*

En hier komt dan het pluralisme weer allerduidelijkst naar voor als we een aantal klassiek ethische stelsels in verband brengen met aspecten van de regelcyclus.

De hedonistische ethica is erop gericht de verschillende deelsystemen afzonderlijk te optimaliseren: behoeftenbevrediging, en maximale behoeftenbevrediging. De ethica die als hoogste waarde de realisering van de eigen persoonlijkheid, de zelfuitdrukking stelt, ziet eerder het tweede beginsel: de integratie van de verschillende deelsystemen. De plichtsmoraal van Kant, die alle daden vanuit het plichtsbewustzijn wil doen geschieden is de uitdrukking van een van de partiële totaalregulatoren, die erop gericht is ofwel de inputs op een bepaalde manier te controleren, ofwel de criteria op een bepaalde manier te laten werken. De sociale morele systemen (zoals het utilitarisme) doen, voor regelsystemen die als elementen andere complexe regelsystemen hebben, hetzelfde wat de zelfrealisatiemoraal doet voor meer beperkte systemen: globaalbevrediging als criterium stellen. *We hoeven niet verder meer door te gaan om te begrijpen dat de veelheid der ethische systemen overzichtelijk en begrijpelijk wordt als men ze ziet als regelvormen in complexe retroactieve systemen.* Hier kan ons weer een pluralistische conclusie opvallen: ieder van deze systemen is optimaal in bepaalde concrete situaties. Bijvoorbeeld: wanneer de harmonie der deelsystemen groot is zal het niet nodig zijn de integratie als bijzondere waarde te onderstrepen; dat zal echter wel nodig zijn om sterke conflicten te overwinnen. Wanneer de stimulering van de deelsystemen intens is, zal het evenmin nodig zijn (en we begrijpen altijd: nodig voor het blijven bestaan van het totaalmechanisme) activiteit als bijzondere waarde (en dus als criterium) te stellen terwijl in een periode van onderstimulatie, op een taedium vitae, correctief zal moeten worden gereageerd. De adequate moraal is dus een verzameling van alle bekende morele systemen, maar gerelativeerd aan concrete omstandigheden en geactiveerd in functie van deze concrete omstandigheden (een compensator). Deze beschrijving van wat de mens vanuit een zeer bepaald gezichtspunt zeker is, staat ons toe twee belangrijke besluiten te trekken. *Het onderzoek naar de adequate moraal is dus eigenlijk het onderzoek naar het adequate hoogste criterium in een complex regelsysteem.*

De vraag is, of er een regelsysteem kan worden gedacht waarin dit hoogste criterium zelf variabel is. Indien dit het geval zou zijn zouden we de meest volledige cyclus hebben: het hoogste criterium regelt de actie van lagere controlesystemen maar wordt op zichzelf weer door een of meerdere onder hen geregeld. Wil het ethisch nadenken iets meer zijn dan het ontdekken van een voorafbepaalde regulatie dan moet zulke toestand voorliggen. En zulke toestand is juist de meest volledige realisatie van een cyclisch geordend regelsysteem (de lezer herinnert zich misschien onze inleiding en ziet dat we in dezelfde gedachtengang terugkeren). Dit stelt ons trouwens een belangrijk logisch vraagstuk: hoe zullen we praktische contradicties vermijden als A, B en ook B, A regelt?

We mogen trouwens veronderstellen dat deze hoogste cycliciteit bij de mens voorhanden is. De starheid van het algemeenste criterium zou in de adaptatiestrijd een negatieve waarde hebben. Zonder dit echter te moeten vooropstellen kunnen we uit deze visie ook nog afleiden dat de mens noodzakelijkerwijze in de ethische dimensie moet leven. Immers: a) er is de regelcyclus op ieder niveau en b) er is de controle van regelcycli op lager niveau door regelcycli op hoger niveau (controle die zich in het bewustzijn zal voordoen als waarde- en plichtsbesef).

De mens, in zoverre het model dat we hier van hem ontwerpen juist is moet zich dus noodzakelijk afvragen wat toegelaten en wat verboden is.

Met deze theorie van de regelsystemen hangt echter een theorie der waarden samen. We schrijven waarde toe aan een zaak, een mens of een toestand als een bepaalde betrekking bestaat tussen ons en dat min of meer complex object. De denkers die deze betrekking het diepst hebben onderzocht zijn het erover eens om ons te verklaren dat de mens aan iets waarde toeschrijft in zoverre hij er belang in stelt, dwz.: in zoverre hij positief of negatief stelling ertegenover inneemt. Waarden komen dus met behoeften of belangen overeen. Daarmee hebben we nog niet gezegd dat om het even welk belang voldoende zou zijn, of dat alleen het bestaan ervan voldoende zou zijn, om tot waardering te brengen.

Over het belang moet nagedacht worden, en objecten moeten aangeduid worden die object van het belang zijn. Bovendien moet aan het object een intrinsieke eigenschap of structuur van eigenschappen toegeschreven worden die de betrekking "belanghebbenden" fundeert. Deze *bewustwording, isolering en objectivering van de stellingname* volgt zeker niet automatisch uit de stellingname zelf. Met het begrip "belang" komt echter opnieuw het idee van de regelcyclus overeen. In zijn "General Theory of Value" geeft PERRY een hoofdstuk VI getiteld "The Biological Approach to Interest" waarin hij juist het voorbeeld van de homeostaat (de primitiefste regelcyclus) gebruikt om het begrip "belang" te verduidelijken: behoeften zijn eigenlijk compensatorische aanpassingen van het organisme aan de buitenwereld, die retrospectief of prospectief kunnen optreden. Een theorie der waarden zal dus kunnen opgebouwd worden vanuit een theorie der regelsystemen. Zulke theorie der waarden heeft vooral de vier volgende vragen op te lossen:

- a. welke waarden zijn in overeenstemming met hun object (ware waarden) en welke waarden zijn dat niet (valse waarden)?
- b. welke natuurlijke klassen van waarden bestaan er (typologie)?
- c. welk natuurlijk hiërarchiseringsbeginsel van waarden kan gevonden worden en welke verhoudingen tussen waarden zijn mogelijk?
- d. welke waarden zijn meer speciaal ethische waarden? (de theorie der waarden in het algemeen, objectieve tegenhanger van de theorie der regelsystemen, heeft een grotere omvang dan de ethica zelf).

Nu kunnen we vaststellen dat op al deze vragen een schets van een antwoord kan gegeven worden door gebruik te maken van de overeenkomst tussen waarden en regelsystemen. Waarde is dus, wat door een bepaalde retroactieve cyclus, in functie van zijn criterium, bewaard, of gerealiseerd moet worden. Gewoon verlangen of begeren gaat in waarden over als het verlangen of begeren zelf verlangd wordt, en als het object verlangd wordt om zichzelf (als dus de contemplatie ervan steeds opnieuw zichzelf oproept: positieve feedback). Nu is zulke waarde waar als de actie die door de regelcyclus op deze manier zou worden uitgevoerd, bij het object waarop die actie wordt uitgevoerd past. Hoe kunnen we dit "passen" interpreteren? We kunnen het zeer gemakkelijk doen als ofwel het object zelf een regelcyclus is, ofwel subject en object beiden in een regelcyclus opgenomen zijn. In die twee gevallen inderdaad zal de actie van regelcyclus a aangepast zijn aan zijn object als ze de actie van regelcyclus b (object of totaliteit subject-object) steunt en niet tegenwerkt.

Als het object echter geen regelcyclus is, of als de totaliteit subject-object geen regelcyclus realiseert, dan kan men alleen zeggen dat de actie aangepast is aan het object als het object er niet door vernietigd wordt, of als het object er niet zo wordt door veranderd dat het onbruikbaar wordt voor de doelen van de andere cyclussen die er ook op gericht zijn.

We beweren niet dat dit de volledige ontleding is van een *ware waarde* (door bemiddeling van de ontleding van *een aan de objectieve natuur der dingen aangepast gedrag*) maar taalanalyse toont ons dat tenminste een deel van de betekenis van het begrip ware waarde hierdoor wordt gevat.

Het belang van deze opmerking is, een kritiek der waarden mogelijk te maken. We zegden immers dat de moralist niet alleen een beschrijvende maar noodzakelijk ook een normatieve rol moet spelen. Door ware van valse waarden te onderscheiden begint hij zich van deze taak te kwijten.

Als men nu een typologie van waarden zoekt dan kan men aansluiten bij de typologie der belangen. En deze typologie der belangen is weer onmiddellijk een typologie van regelsystemen: positieve of negatieve waarde hangt samen met positieve of negatieve feedback; progressieve of recurrente waarden hangen samen met anticipatorische of retrospectieve feedback; en zo kunnen de overige indelingen plaats voor plaats hun analogon vinden in eigenschappen van regelsystemen. Een tweede normatief aspect van het denken van de moralist is het zoeken naar hiërarchiseringscriteria voor waarden. PERRY heeft drie criteria voorgesteld:

- a. sommige waarden zijn *inclusiever* dan andere: door ze na te streven worden een groter aantal andere waarden meteen ook gerealiseerd.
- b. sommige waarden zijn *intenser* dan andere: er is sterker behoefte aan dan aan de andere en ze worden met grotere intensiteit gewaardeerd.
- c. sommige waarden worden in de waarderingsact zelf boven andere verkozen. Hij heeft deze criteria voorgesteld na een grondige analyse van Bentham's utilitarisme. En we moeten inderdaad onderstrepen dat Bentham's utilitarisme, van zijn psychologisch hedonisme ontdaan, een van de weinige praktisch uitvoerbare voorstellen is, om een normatieve ethica op te bouwen die in een constructieve kritiek tegenover bestaande instellingen een tegelijk positieve en hervormende rol kan spelen.

Vermits waarden objecten zijn die door regelcyclussen worden geproduceerd en behouden, als verschillende regelcyclussen tegenover elkaar staan en ten opzichte van elkaar

moeten worden geharmoniseerd kunnen uit de natuur zelf van de regelcyclus aan de ene kant en uit zijn efficiëntiekwaliteiten, juist zoals uit de natuur van het integratieprobleem aan de andere zijde criteria worden ontleend om het hiërarchiseringsvraagstuk op te lossen: een regelcyclus moet gevoelig zijn (en dus reageren op storingen) en niet te gevoelig (want stabiel). Als hij met andere wordt gekoppeld moeten beide kwaliteiten van beide cyclussen zo sterk mogelijk bewaard blijven (zelfs al worden ze ieder individueel verminderd). Uit deze stelling volgt zeker de noodzakelijke toepasbaarheid van de drie criteria van Perry (waaruit weer op hun beurt de toepasbaarheid van een deel van de criteria van BENTHAM volgen: de criteria betreffende duurzaamheid, zuiverheid, waarschijnlijkheid, afwezigheid van nadelige gevolgen, meedeelbaarheid, enz.).

We zouden even willen wijzen op de manier waarop hier van het feitelijke naar het normatieve wordt overgegaan; we vinden in de werkelijkheid normen als krachten in systemen werkzaam: we gaan over tot het opstellen van een model voor deze normen (regelsystemen): vanuit dit model bepalen we de rol of functie die de norm in het totaalstelsel vervult. En vanuit deze rol of functie worden zekere normen boven of onder andere gesteld,

Dit gezichtspunt bewijst ook nog zijn vruchtbaarheid als we de verschillende grote controlesystemen van onze maatschappij bekijken (die samenhangen met de verschillende grote waardesystemen). We willen hier, zoals in J. VAN USSELS bijdrage tot deze publicatie reeds gebeurde de noodzaak onderstrepen om de moraal niet te beperken tot een studie en kritiek van individuele en interne toestanden. De moralist moet juist de grote instellingen van onze maatschappij op een wetenschappelijke wijze ter verantwoording roepen.

De staat is een controlemechanisme dat ertoe dient een totaal plan voor de ganse maatschappij op te stellen en uit te voeren; door het feit dat hij een totaal plan moet invoeren moet hij over macht en soevereine autonomie beschikken. De kritiek van de staat zal erin bestaan na te gaan of hij zijn functie van machtsconcentratie, machtsuitoefening, en totaalplanificatie goed of slecht vervult in de gegeven omstandigheden. Het goed of slecht vervullen zal worden beoordeeld a) door de intrinsieke criteria ingesloten in het staatsbegrip zelf (is deze staat wel een staat die tot wilsbundeling en besluitvorming komt?) en b) door de algemene extrinsieke criteria gegeven door de beginselen van waardehiërarchisering (waarvan we daarjuist de drie fundamentele noemden).

Het recht is een controlemechanisme dat met behulp van door macht gesanctioneerde algemene regels de interessenconflicten in een gegeven maatschappij regelt (reactief). Kritiek op het recht mag worden uitgeoefend vanuit het intrinsieke doel van het recht: de regels moeten algemeen zijn; ze moeten toepasbaar zijn, efficiënt toepasbaar, en snel toepasbaar; er moet rechtszekerheid naast rechtsoepelheid bestaan. Eindelijk weer zal het maximalisatiebeginsel van alle belangen in zo groot mogelijke harmonie en integratie hier ook het algemeen normerend beginsel zijn (vanuit het inzicht in het normatieve als regel-criterium).

De economie is een controlemechanisme ervoor zorgend dat de materiële middelen om de menselijke behoeften te bevredigen worden geproduceerd en efficiënt verdeeld. De economie kan dus aan kritiek worden onderworpen vanuit het gezichtspunt van de intrinsieke doelen: wordt er zo efficiënt mogelijk geproduceerd (en wordt deze efficiëntie zo efficiënt mogelijk vermeerderd) worden de voortgebrachte goederen zo efficiënt mogelijk gekozen, en zo efficiënt mogelijk verdeeld?

De studie van de normatieve behandeling van economische problemen zou, naar we menen, essentieel zijn, om de volgende twee redenen:

- a. de enorme rol door economische problemen gespeeld in de bepaling van de ganse cultuur,
- b. methodologisch is het probleem hier, in een van de verstgevoerde sociale wetenschappen juist het best voorbereid doordat herhaaldelijk een methodenstrijd losgebrand is rond de verhouding tussen het theoretisch en normatief gezichtspunt in de economie.

Men zal een klare uiteenzetting van de gezichtspunten vinden in T. SCITOVSKY "Welfare and Competition" (4e druk 1963 -met literatuur). Het boek toont hoeveel belangrijke gevolgen afleidbaar zijn uit de normen van technologische efficiëntie, economische efficiëntie en dynamische efficiëntie (optimale groei). Naast deze normen (die bijvoorbeeld om optimale groei mogelijk te maken reeds een gedeeltelijk geplanifiseerd marktmechanisme veronderstellen) stelt hij echter de rechtvaardigheid, een fundamenteel onherleidbare norm voor eigendomsdistributie. We menen dat het mogelijk zou zijn uit de gegevens van het boek zelf de afhankelijkheid van deze rechtvaardigheidsnormen af te leiden, door aan te tonen dat slechts bepaalde eigendomsdistributies verenigbaar zouden zijn met volledige tewerkstelling, optimale groei, en aangepaste behoeftenbevrediging. Op deze manier zouden we weer fundamenteel het ethische met het feitelijke in verband hebben gebracht.

We herhalen: wat we hier over de economie zeggen kan gedaan worden voor alle cultuursectoren, maar gezien het progressief karakter van de economische wetenschappen zou het juist belangrijk zijn moest het hier gebeuren.

De wetenschap is het controlemechanisme waardoor de mens ervoor zorgt een zo volledig en juist mogelijk beeld van zijn wereld te bekomen, en van zijn actiemogelijkheden in deze wereld. De wetenschap kan worden gekritiseerd naar haar verspreiding, naar haar volledigheid, naar haar groeiritme, naar haar eenheid, naar haar zekerheid. Hier zien we een eigenaardige cirkel: de wetenschappelijke moraal bevat, als onderdeel, de morele kritiek van het wetenschappelijk werk: wie rechter was wordt ook beschuldigde. Deze cirkel is echter niet vicieus, en doet ons denken aan de andere cirkel: door de poging wetenschappelijk te denken in morele vragen wordt de objectieve, experimentele, coöperatieve geest ingevoerd in de confrontatie der doelen zelf, en deze invoering (wat ook succes of nederlaag van de wetenschappelijke ethica moge zijn) verandert feitelijk en psychosociaal de morele situatie.

De kunst is het controlemechanisme waardoor de mens objecten worden voorgehouden waarvan de beschouwing autotelisch is: dwz. waarvan de beschouwing hem door zichzelf bevredigt. Zonder zulke objecten zou de mens belangstelling voor zichzelf en voor zijn wereld verliezen (vandaar de vitale waarde van de kunst voor het leven).

Op de kunst kan kritiek worden uitgeoefend in functie van haar verhouding tot de centrale hiërarchiseringsbeginselen, en in functie van de mate waarin door deze kunst aan zoveel mogelijk mensen zoveel mogelijk vormen van autotelische objecten worden voorgehouden. Het is misschien wel interessant om, met het oog op een normatieve behandeling van de kunst, nog even een cybernetisch perspectief te suggereren dat hier bijzonder van toepassing is. Melford Spire in "Psychological Anthropology": an overview and a suggested reorientation" (in F Hsu: Psychological Anthropology, Dorsey 1961) zegt ons "the invention of culture allowed man to achieve both flexibility and

order; in short almost to have his cake and eat it. Almost, but not quite: for since what a person must learn to do to participate in his social system is not the same as what he can learn to do, it may conflict with what he would like to do" (p. 474-475).

We zouden dus kunnen zeggen: het ethisch geïnterioriseerd controle-apparaat is een middel door de maatschappij ingevoerd om tegelijk grote variabiliteit en voldoende orde te bewerken. Dit doel kan nu juist zowel esthetisch als communicatietheoretisch worden uitgedrukt: een maximaliseren van complexiteit en van integratie is volgens BIRKHOF'S „Aesthetic Measure" en volgens MOLES' studie over muzikale esthetiek het doel van het esthetisch streven (de grondeigenschap van een autotelisch object). Maar communicatietheoretisch is dit juist een tegelijk maximaliseren van informatie (variabiliteit) en redundantie (orde). We zouden dus na onze algemene confrontatie van moraal en cybernetica, ook moraal en informatietheorie met elkaar in verband kunnen brengen: de optimale organisatie van een communicatienet waarvan de eenheden zelf juist weer informatiekkanalen met zelf koppeling zijn, is eigenlijk een eis die door iedere maatschappelijke groep wordt gesteld en waarvan de oplossing waarschijnlijk een groot gedeelte van onze moraal bepaalt. Men zal hier kunnen raadplegen "Some Terms and Related Measures for Talking about Human Communication" (door OSGOOD en WILSON, Univ. of Illinois Urbana).

De *opvoeding* is het proces waardoor nieuwe generaties worden ingeschakeld in het cultuurpatroon opgebouwd door de vorige generaties. Ook dit proces kan worden beoordeeld, goedgekeurd of veroordeeld naarmate het efficiënt verloopt, naarmate het volledig, snel, alzijdig of onvolledig, traag, eenzijdig en slecht aangepast opvoedt (de aanpassing beoordeeld vanuit cultuur of vanuit subject).

De *godsdiens*t is de totaalhouding van de mens tegenover het totale zijn en zijn grond, (en dus ook tegenover de verhouding tussen werkelijkheid en waarde). Ook de concrete godsdiensten moeten kritisch behandeld worden vanuit het wezen van wat religie is. En ook wat religie zelf is moet kritisch behandeld worden vanuit het totaalcriterium der harmonische integratie.

Alle aspecten die we nu hier uiterst kort behandelen: kunst, economie, wetenschap, staat, recht, opvoeding en religie vormen in hun totaliteit de cultuur van een groep. Deze totaliteit is het controlemechanisme waardoor ieder van de afzonderlijke controlemechanismen die we juist kwamen te vermelden zijn eigen plaats krijgt in het geheel. Wat die eigen plaats is moet door gedetailleerde toepassing van het centraal integratiebeginsel worden uitgemaakt (verschillend in verschillende historische omstandigheden). De kritiek wordt hier dan ook kritiek op het totaalregelsysteem: kritiek op de cultuur. Deze kritiek op de cultuur moet noodzakelijk overgaan in en verbonden worden met een kritiek op de geschiedenis; want de integratie, geslaagd of mislukt, eenzijdig of veelzijdig, die een gegeven cultuur is, bestaat alleen in haar eigen ontwikkeling. Deze geschiedenis van een cultuur kan zelf optimaal of sub-optimaal zijn, in zoverre ze vanuit een gegeven uitgangspunt de haar intrinsieke doelen snel en volledig bereikt, of integendeel dat niet doet.

En nu moeten we naast deze objectief zichtbare instellingen die we in iedere cultuur aantreffen, een andere instelling stellen die we eveneens in iedere cultuur aantreffen: het moreel bewustzijn. Het moreel bewustzijn is de interiorisering van alle tot nu toe genoemde controlemechanismen in het bewustzijn van de individuen zelf. Deze interiorisering is een uiterst efficiënte adaptatie omdat het traag en kostelijk inwerken van ma-

crossystemen van buiten af nu vervangen wordt door het snel en goedkoop inwerken van het microstelsel binnenin. Het is met dit geïnterioriseerd controlesysteem dat de moralist verondersteld wordt voornamelijk te maken te hebben.

We willen echter door de beschrijving die we er hier van geven doen opmerken dat de algemene en objectieve cultuurkritiek, in functie van de intrinsieke normen der verschillende cultuurgebieden, een noodzakelijke voorbereiding moet geven voor de eigenlijke "kritiek van het geweten". Want ook het geweten is dus een controlemechanisme, dat in het licht van zijn bijzondere functies als efficiënt of inefficiënt beoordeeld kan worden. De normen ervan zijn innerlijk, fundamenteel en niet afgeleid, universeel op algemene beginselen gesteund, soeverein, niet ophefbaar, en ze sanctioneren zichzelf: een gegeven moraal kan dus beoordeeld worden door na te gaan of de erdoor verdedigde normen inderdaad de actie kunnen leiden, en of ze inderdaad als interioriseerbaar, universaliseerbaar, onafleidbaar, soeverein, onophefbaar en zichzelf sanctioneerbaar kunnen gelden.

In functie van deze laatste opmerkingen is het wel interessant om nog eens erop te wijzen welke zeldzame combinatie van gezichtspunten in de moralist nu eigenlijk verenigd moeten zijn.

a. de moralist moet, in tegenstelling met onze gewone menselijke houding, zich voldoende bevrijd hebben van de sociale en psychologische structuren waarin we allen leven om er als rechter tegenover te kunnen staan: hij moet dus potentieel in staat zijn het bestaande als niet noodzakelijk te zien, en er revolutionair of als *hervormer* mee te breken.

b. maar hij moet deze hervormende rechterhouding ook daadwerkelijk willen uitvoeren: hij moet dus de technologie kennen, nodig om de werkelijkheid die hij beoordeelt ook reëel te veranderen. Daarin moet hij dus minder de houding van de profeet dan die van de praktische zakenman of *politicus* hebben.

c. naast deze praktische en kritische functie, en eigenlijk fundamenteel dieper dan beide moet hij echter de *wetenschappelijke* houding aannemen: hij mag zijn eigen geweten niet als laatste rechter nemen. Zijn eigen geweten is slechts een van de controlemechanismen waarmee hij te maken heeft. En dat geweten waarvan we de genese kennen, kan door deze genese vervalst zijn geworden. Hij moet dus de normen ter goedkeuring of ter veroordeling van de systemen die hij behandelt uit de studie van deze werkelijke systemen in hun concreet sociaal historische situatie ontleenen.

d. en om de situatie nu nog moeilijker te maken: naast het uitoefenen in eng verband met elkaar van deze *praktische, normatieve en wetenschappelijke* functie (die eigenlijk in eerste instantie hemzelf en zijn vorming betreffen) moet hij juist aansluiten bij de rudimenten van deze houdingen die in opgroeiende mensen aanwezig zijn, en moet hij, nu als het ware *psychotherapeutisch* gericht, niet zijn eigen systeem vooral opbouwen en zijn eigen actie alleen uitvoeren, maar moet hij de kiemen die in anderen aanwezig zijn, de conflicten die anderen verontrusten als uitgangspunt gebruiken om ze zelf geheel of gedeeltelijk tot dit proces te brengen (soms in overeenstemming met zijn eigen opinies, soms in tegenstelling ermee).

Om het kort samen te vatten: de moralist moet in enge persoonlijke integratie de houdingen verenigen van *politicus*, *psychotherapeut*, *wetenschapsmens* en *rechter*. Deze

houdingen komen elders nooit samen voor en ieder onder hen bevat tendensen die eigenlijk met deze door de andere veroorzaakt in tegenstrijd komen.

De vorming van de moralist moet er juist op gericht zijn deze vier houdingen tegelijk te doen ontstaan, zonder aan een van de vier overwicht te verlenen.

In ons besluit komen we nog op de praktische gevolgen daarvan terug. Maar als we de titel "pluralistische grondslagen van de moraalwetenschap" hebben gekozen, dan dachten we, naast de andere gronden voor dit pluralisme dat reeds meer dan eens ter sprake gekomen is, vooral ook aan dit probleem.

De ganse passage die hieraan voorafgaat is gesteund op het beeld van de mens als een complex retroactief systeem.

De klassieke moraal lijdt fundamenteel aan de volgende zwakheid: de mens als materieel wezen komt er nergens in voor. Dit is nochtans zeker onaanvaardbaar voor de materialist die de mens als wezen dat plichten heeft toch essentieel deze plichten moet toewijzen in functie van zijn stoffelijke structuur (zelfs al worden de interacties tussen mensen, door deze stoffelijke structuur mogelijk en noodzakelijk gemaakt, mede door hem als determinanten van het moreel bewustzijn, een ander materieel verschijnsel, beschouwd). Ook de spiritualist echter kan toch onmogelijk menen dat de studie van wat de mens is (als wezen met een bepaald stelsel endocriene klieren, als wezen met een bepaald centraal zenuwstelsel) niet het minste belang heeft voor de wijze waarop hij zich moet gedragen. Men kan nochtans begrijpen waarom dit aspect zo systematisch werd verwaarloosd: de reden daarvoor is te zoeken in gebrek aan kennis van de wetenschap in het algemeen, gebrek aan kennis van de menselijke wetenschappen in het bijzonder. Niemand weet wat het centraal zenuwstelsel van iemand die frequent schuldgevoelens doorleeft onderscheidt van het centraal zenuwstelsel van iemand die leeft in innerlijke vrede. De morele beoordelingen worden op zulke complexe gedragingen toegepast dat de neurologische en fysiologische correlata ervan nog grotendeels onbekend zijn.

Nochtans zou onze schets van de pluralistische grondslagen van de moraal volledig onbevredigend zijn mochten we geen poging doen om de moralist duidelijk te maken op welke manier hij de biologiecursussen die hem zullen gegeven worden nodig heeft en praktisch gebruiken kan.

De reden waarom we mogen hopen dat het niet meer te vroeg is om (na de mens als groepswezen) ook de mens als lichaam in de moraal te introduceren, is de volgende: in het centraal begrip "retroactief systeem" dat we herhaaldelijk hebben gebruikt in de sociale context die we juist komen te verlaten, hebben we een begrip dat ook in de zuiver biologische context toepassingen kan vinden. De speciale retroactieve systemen typisch voor de mens moeten in de structuur van het menselijk zenuwstelsel tot uiting komen en tenminste tot hypothetisch normatieve besluiten kunnen brengen.

De biologische wetenschappen zijn zich in de laatste decennia sterk van het normatief en ethisch probleem bewust geworden. De oude droom van Spencer om een ethica te formuleren die op de evolutietendensen van het leven gebaseerd zou zijn, werd opnieuw opgenomen door Julian Huxley, en C.H. Waddington.

In Waddington's boek, "The Ethical Animal" wordt de essentiële literatuur geciteerd. Deze denkers hebben zeker gelijk wanneer ze de mens in een groter geheel willen plaatsen en hem vanuit het breedst mogelijk perspectief willen zien. Maar zoals andere voor-

aanstaande biologen als Dobzhansky en Simson doen opmerken vinden ze zich gesteld tegenover de volgende feiten

- a. de middelen die de voormenselijke evolutie gebruikt zijn gedeeltelijk totaal amoreel, gedeeltelijk (want we hebben de primitief Darwinistische begrippen opgegeven) in overeenkomst met onze ethische intuïties
- b. de tendensen die de evolutie ons toont spreiden zich waaivormig in vele richtingen uit en bieden dus geen duidelijke norm
- c. in de menselijke evolutie schijnt de evolutie een kwalitatieve verandering te ondergaan.

Waddington die hier zonder twijfel het duidelijkst heeft gedacht stelt dan ook voor dat we door onderzoek van de functie van het ethisch controleapparaat in de menselijke biologie zouden opsporen waarvoor dit apparaat in onze soort verschenen is, om daarna uit de studie van deze functie af te leiden welke waardensystemen deze functie het best zullen realiseren.

Paradoxaal genoeg, als men de bioloog Waddington leest, ziet men hem deze functie voornamelijk afleiden uit meer psychologisch en sociologisch georiënteerde overwegingen. Willen we integendeel het volle gewicht van onze biologische kennis op dit probleem concentreren dan zullen we de biologie van de mens moeten gebruiken om, indien mogelijk, het biologisch aspect van het ethische bij de mens te belichten. Daarna om ons niet te zeer op details te concentreren zullen we de resultaten door de biologie van de mens verworven moeten zien in het licht van de algemene evolutieschemata.

Eens te meer moet de moralist een synthese geven die nog niet bestaat: de biologie van de mens staat nog in de kinderschoenen; en de synthese van deze beginnende wetenschap met een algemene evolutietheorie die nog niet af is, moet eveneens nog gebeuren. Welnu: slechts als dit gebeurd is zal de biologie haar bijdrage tot het ethisch vraagstuk (bijdrage die uiterst essentieel zal zijn) werkelijk kunnen leveren. De denker die zeker met de meeste nadruk de bijdrage van de menselijke biologie tot de ethica heeft onderstreept is Paul Chauchard. We kunnen ons niet beletten de enthousiaste woorden over te nemen die hij publiceert in zijn boek "La Maitrise du Comportement": "C'est une pure aberration de proclamer que la croyance ou l'in-croyance peut changer le devoir humain. Il existe une morale naturelle, comme il existe une physique; nous devons la chercher, la définir, et c'est la tâche à laquelle doivent s'atteler croyants et incroyants, mais en apportant leurs points de vue complémentaires. La morale biologique n'est pas une morale absolue fondée sur une définition a priori d'un homme idéal valable pour tous les temps et tous les pays et conduisant à des régies infaillibles; elle se contente de donner une définition absolue du bien et du mal. *La biologie est en effet une science des valeurs*; le médecin juge de la valeur d'un organe malade dans l'organisme, le psychologue juge de la valeur d'un comportement dans une conduite individuelle" (p 190). Ook hier wordt dus de studie van het functioneel aspect van het ethisch controleapparaat gebruikt om tot een ethiek te komen. We kunnen slechts onderstrepen dat de ganse tendens van onze moraalwetenschap in dezelfde richting gaat als Chauchards bedoelingen.

De lezer zal zich echter afvragen of en hoe de studie van de menselijke biologie waarden zal kunnen funderen. En hier moeten we wel tegelijk enkele voorbeelden suggereren, en toch onderstrepen dat de voorbeelden een uiterst hypothetisch karakter dragen. Hoe fundamenteel juist het enthousiasme van een Chauchard of een Huxley, een Wad-

dington of een De Coninck ons ook lijken toch moeten we nog zeer lang zoeken tot we over een vaste basis beschikken.

Paul Chauchard in "Morale et biologie" schrijft in zijn derde deel "L'art d'être Homme" een hoofdstuk I "Hygiène cérébrale du comportement" waarin hij eigenlijk vertrekt van het feit dat het menselijk zenuwstelsel gekenmerkt wordt door het ontwikkelen van de sterk synthetische structuur van de cortex: proportioneel worden de gespecialiseerde lagen minder belangrijk en nemen de interconnecties in belang toe.

De vrije variabiliteit van de lobus prefrontalis die de typisch menselijke controlegedragingen schijnt te beheersen (resultaat waartoe men komt door na te gaan welke de gevolgen van kwetsuren ervan zijn) wordt volgens Chauchard ook essentieel. Daaruit trekt hij nu het besluit dat de gedragingen die de integratie en de controle van het gedrag door de prefrontale gebieden mogelijk maken meer aangepast zijn dan die gedragingen die juist deze gebieden ongebruikt (of slecht gebruikt) laten door de controle op een lager niveau te laten gebeuren:

"La neurophysiologie, simplement en nous montrant ce qui est de l'hypothalamus et du rhinencéphale, l'instinctivo-affectif voisin chez l'homme et l'animal, ce qui est du cerveau noétique de la raison et ce qui est du plus humain de notre cerveau, la région préfrontale intégrant dans l'amour, le coeur, le rationnel et l'affectif, *nous authentifie dans la hiérarchie de ces cerveaux ce que doit être une conduite humaine*" (Biologie et Morale, p. 156).

De neurofysioloog zal misschien glimlachen over deze gewaagde beschrijving van de functies van gebieden waarover nog geen zekerheid bestaat; de klassieke wijsgeer zal misschien de schouders ophalen over de transpositie vanuit de structuur van het centraal zenuwstelsel naar de hiërarchie van het gedrag. En we moeten zeker hopen dat deze eerste suggesties van een individueel werkend geleerde door de intense studie van generaties zullen worden verfijnd, verbeterd en exacter gemaakt. Maar toch moeten we besluiten dat hier iets noodzakelijks gebeurt: *door de grondige studie van de structuur van een apparaat, kunnen we vernemen welke handelingen met dit apparaat kunnen worden uitgevoerd zonder het te vernielen, en welk gebruik ervan integendeel destructieve resultaten zal hebben.*

Chauchard herneemt in hetzelfde werk een gedachte van Nietzsche die ons essentieel lijkt: het zou nodig zijn de verschillende sport -oefenregels te bestuderen om de voorwaarden van de optimale "form" voor een menselijk lichaam te ontdekken, en deze "optimale form" in verband te brengen met het optimale mens zijn. Zo zou men ook de verschillende diëet-systemen als ethisch belangrijk met elkaar moeten vergelijken.

Het is niet omdat de correlaties tussen complexe zinvolle gedragingen aan de ene kant, en de fysische structuren aan de andere kant nog onzeker en ingewikkeld zijn, dat we niet met alle macht moeten pogen om in de praktijk zelf van onze moraal de mens als geïncarneerd wezen te doen uitkomen (om zo van het beeld van de zuiver bewuste en gedesincarneerde persoon die de fictie van het verleden was los te komen).

Chauchard (die de slaap bijzonder heeft bestudeerd) komt herhaaldelijk terug (wat vele van zijn critici verwondert) op de rust als factor van morele betekenis (of, veralgemeend: op de noodzakelijkheid om door gepaste inhibitiemechanismen, op bepaalde punten en tijdens bepaalde perioden de controle door hogere integratiecentra te doen afwisselen met controle vanwege lagere integratiecentra). Deze speciale wisseling van de localisatie van de centrale controleposten schijnt door de studie van het menselijk

zenuwstelsel een essentiële factor te zijn voor de gezondheid van dat centraal zenuwstelsel. De vertaling van deze eis in morele of sociale normen zou niet moeilijk vallen (noch volledige centralisatie, noch volledige decentralisatie, maar gecentraliseerde oscillatie tussen beide).

Het is ook gemakkelijk in te zien in welk verband de theorie der retroactieve regelsystemen staat met deze theorie van de integratie-niveaus.

We moeten hopen dat de verdere beoefening van de moraalwetenschap het soms overhaaste enthousiasme van Chauchard zal kunnen aanvullen door het breder perspectief van de algemene biologie, en door de grondiger beschrijving van de correlatie tussen de gedragingen en de neurologische structuren. Want het gaat hier tenslotte om een poging uit de structuur van een systeem de voorwaarden van zijn optimale functionering af te leiden. Deze deductie is niet eenvoudig (moesten we het functioneel gezichtspunt dat we in paragraaf 6 hebben aangelegd door een structureel gezichtspunt hebben aangevuld, dan zouden we de verschillende soorten sociale betrekkingen hebben moeten klasseren, we zouden positieve van negatieve betrekkingen hebben moeten onderscheiden; we zouden de implicaties tussen sociale betrekkingen hebben moeten beschrijven die moeten gerealiseerd zijn opdat een beschuldiging van A uitgesproken door B tegenover C, zou leiden tot een aanklacht van A door C, en in extremis tot conformisme van A of zelfbeschuldiging van A. Ook de sanctie als zodanig zou structureel als een wijziging in het sociale betrekkingensnet moeten beschreven worden. Alleen structureel sociologische vertaling van functionele normen (zie Simmel, Von Wiese, Dupréel en de sociometrie) zou structureel sociologie en neurologie kunnen verbinden.

We zouden nog kunnen laten zien dat in de theorie van de behoeften eveneens de ideeën van de cybernetica binnendringen (ook daar worden aan de ene kant de behoeften als compensatie-mechanismen geïnterpreteerd die erop gericht zijn zekere normale optima homeostatisch te herstellen, terwijl een andere theorie ze eerder als maximalisatietendenzen interpreteert. Hoe de classificatie der behoeften vanuit dit dubbel gezichtspunt door de algemene idee van het complexe regelsysteem zou kunnen ontwikkeld worden, en hoe uit deze classificatie normatieve besluiten zouden kunnen volgen kan hier helaas weer alleen aangeduid worden.

Maar we hebben nu voldoende uiteengezet waarom we menen dat de studie van het ethisch fenomeen in het kader van een algemene antropologie een nieuwe voedingsbron voor de wetenschappelijke moraal zou kunnen zijn. We moeten nu in een methodologisch gedeelte onze uiteenzetting besluiten voor we tot pedagogische conclusies komen.

8. De functies van de ethische taal

De lezer die vooraleer hij deze publicatie ter hand neemt, gelegenheid zou hebben gehad om de beste en meest acute literatuur over het ethische ter hand te nemen (en deze literatuur is, zonder enige twijfel de Engelse en Amerikaanse: geen enkele andere wijsgerige cultuur kan zich in voorzichtige exactheid en kordate relevantie met deze schrijvers nieten, en minst van alle de hedendaagse Franse en Duitse wijsgerige stromingen die dikwijls een indruk van pseudo-diepte wekken door gebrek aan klaarheid) zal, nu wij bijna aan het einde van onze uiteenzetting zijn gekomen, onbevredigd zich afvragen

waar we nu eigenlijk staan in het kader van de actuele controversen in de ethische literatuur.

Vier grote scholen schijnen, wat de natuur van het ethisch taalgebruik betreft, tegen elkaar te polemiseren.

Het gaat hier dus eigenlijk over zinnen zoals "x is goed" ",het is de plicht van y, z te doen" "y is verboden" "v is verboden" "x is verantwoordelijk voor y" enz. enz.

Voor de naturalist zijn deze ethische predikaten, beschrijvende predikaten: "goed zijn" betekent ofwel door de wetgever of de maatschappij gewild zijn, ofwel tot het grootst mogelijk geluk van het grootst mogelijk aantal mensen leiden enz. De moraal wordt dus een wetenschap omdat ze erin moet opgaan op te sporen wat nu eigenlijk tot dat geluk brengt, of wat nu eigenlijk in de natuur van onze maatschappij ligt.

Voor de intuïtionist daarentegen zijn al deze bepalingen van ethische predikaten door niet ethische predikaten verkeerd. Zulke predikaten zijn in wezen onbepaalbaar en onherleidbaar en we kunnen alleen onze waarde-intuïties zo zuiver mogelijk trachten uit te drukken (zonder ze herleidend te vervalsen). Voor de intuïtionist is de ethica nochtans een strenge wetenschap: ze bestaat erin de fundamentele intuïties (of die nu waarden of plichten, of een mengsel van beide betreffen) zo klaar en exact mogelijk uit te drukken om in een deductief systeem deze intuïties te ontwikkelen om dan door inductief onderzoek de voorwaarden der realisatie van deze intuïties op te sporen.

Voor de emotivist hebben echter zowel naturalisten als intuïtionisten ongelijk: ethische uitspraken drukken emoties uit, en formuleren persoonlijke of onpersoonlijke bevelen. Ethische uitspraken zijn dus geen oordelen. Ze kunnen niet waar of vals zijn. Ze gelijken op een mengsel van kreten, bevelen, wensen en ritueel. Wel geeft de emotivist toe dat deze uitdrukkingen dan toch een bijzonder soort zuchten, bevelen, wensen, verzoeken, raadgevingen zijn. En doordat hij dat toegeeft, gaat hij over tot de vierde school die voor de ethica een statuut opeist dat totaal sui generis is. Deze Engelse analytische school die met Hare, Toulmin, Nowell Smith, Baier, en zovele anderen nu grote invloed uitoefent wil vooral door gedetailleerd semantisch onderzoek van de manier waarop ethische termen gebruikt worden, licht werpen op het ethisch vraagstuk. Wij echter wensen een moraalwetenschap te ontwikkelen, en wat ons aanbelangt is, duidelijk te maken dat we daardoor deze strijd opzij laten, omdat hij nu decennia geduurd heeft en geen nieuw licht heeft geworpen op reële ethische vraagstukken (we noemen reële ethische vraagstukken, vraagstukken betreffende rechtshervorming, hervorming van zeden en gewoonte in de seksuele ethiek; de ethische aspecten van economische en politieke systemen, de ethische aspecten van geluk en geestelijke gezondheid enz.). We kunnen namelijk (en dit is een ander aspect van ons pluralisme) aan ieder van deze systemen zeer waardevolle elementen ontleen zonder een enkel systeem te moeten overnemen. Dit willen we nu laten zien door juist eerst de opvatting te bespreken die het verst van een wetenschappelijke ethica aflight.

De emotivistische theorie onderstreept een zeer belangrijk aspect van het ethisch denken: een ethisch oordeel is een stellingname. Een ethisch oordeel is dus niet alleen de uitdrukking van een geloof maar ook de uitdrukking van een gevoel, van een wil, van een wens. De naturalistische theorie onderstreept echter eveneens iets zeer belangrijks: een ethisch oordeel beweert te spreken over de werkelijke natuur van de mens, van zijn milieu, van zijn situatie. Zeggen dat x goed is, betekent o. a. ook iets over x beweren dat waar of vals is, en dat tot de reële natuur van x behoort. De intuïtionistische theorie heeft

echter evenzeer iets gezien: de objectieve eigenschap van een zaak die de zaak "goed" maakt, is niet een eigenschap zoals andere eigenschappen. Ze is gebaseerd op de overige eigenschappen maar is verschillend van natuur. Het is zeker dat onze ethische oordelen inderdaad gedeeltelijk op gevoelsevidenties berusten, juist zoals ze er uitdrukken. Eindelijk is het echter evenzeer waar dat de analytische wijsgeren gelijk hebben met hun bewering dat het ethisch taalgebruik een taalgebruik sui generis is dat bijzonder eigenaardige functies heeft: ethisch taalgebruik verschijnt als men verantwoordelijkheden moet verdelen (voor of na de daad); als men de waarde van mensen, houdingen of daden moet bekritisieren; als men beraadslaagt hoe te handelen; als men personen adviseert hoe te handelen in een raadgevende functie. Deze functies zijn zeker sui generis. Rice, Edwards, Aiken in recent werk (resp. "On the Logic of Good and Evil" "The Logic of Moral Discourse", en "Reason and Conduct") onderstrepen allen dat al deze theorieën een deel van de waarheid betreffende het ethisch oordeel vatten. Ze zien bovendien dat al deze theorieën verplicht zijn het ethisch oordeel pluralistisch te beschrijven als gekenmerkt door een veelheid van functies, een veelheid van emoties en affecten, een veelheid van natuurlijke predikaten en een veelheid van emotieve basissen zowel als van funderende gronden. Dit is nog een laatste perspectief van waaruit het ethisch oordeel pluralistisch moet worden geïnterpreteerd.

We willen hier echter juist over spreken omdat onze wetenschappelijke ethica verdedigd moet worden, niet door één enkel van deze standpunten te aanvaarden maar door deze veelheid van aspecten fundamenteel te bevestigen en als uitgangspunt te nemen. Een ethische houding is een houding die gegrond is; dat betekent dat een wilsact, een verlangen, een gevoel (en de eenheid van deze drie) een redelijke grond kan hebben en soms heeft. In welke betekenis van de betrekking "grond zijn van" is dit mogelijk? Een ethische houding is een houding die op de natuur van het object waartegenover de houding aangenomen wordt steunt. Dat betekent dat het essentiële van de ethische houding juist is

- a. dat ze niet door een gewoon beschrijvend oordeel uitgedrukt kan worden
- b. maar dat deze stellingname die door een niet beschrijvend oordeel uitgedrukt wordt, op een of meer beschrijvende oordelen kan worden gefundeerd. Het ethisch taalgebruik zelf maakt het noodzakelijk voor ons om én het beschrijvende én het normatief aspect van de ethica even sterk te onderstrepen, als verschillend maar ook aan elkaar verbonden.

Een ethisch oordeel is dus een instrument dat in de akten van deliberatie, evaluatie (gradatie en rangordening, hiërarchisering), advies, bevel, gebruikt wordt, en dat wordt gekenmerkt door het feit dat het in al deze contexten nuttig kan zijn, terwijl deze vele functies ervan met elkaar verbonden zijn en op elkaar fundeerbaar. De lezer die ons vroeger over de functies in de maatschappij heeft zien handelen moet hier wel hetzelfde functionalistisch gezichtspunt terugvinden op de taal toegepast. Dat er deze onverwachte verwantschap bestaat tussen PERRY en PEPPER langs de ene kant; TOULMIN en NOWELL SMITH langs de andere kant, is ons tijdens het schrijven van dit artikel eerst duidelijk geworden. Zo is het ons nu ook eerst duidelijk geworden dat de overeenkomst structuur - functie die in de toekomst de synthese van neurologische met psychologische ethica, van functionele met structurele sociologie moet bewerkstelligen, dezelfde overeenkomst is als bestaat tussen de logische en linguïstische analyse van het ethisch taalgebruik.

Wanneer we hierop dieper zouden doordenken zouden we tenslotte tot het besluit komen dat voor een wezen als de mens (zoals we dat wezen in de vorige paragraaf kort hadden beschreven) het onvermijdelijk is om te beraadslagen vóór de daad, om met en voor anderen te beraadslagen, om zichzelf en anderen te evalueren na de daad, en dat zowel wat betreft onze akten als wat betreft onze totaalpersoonlijkheden. Verder zou ook blijken dat we niet anders kunnen dan bevelen geven en ondergaan, en algemene normen stellen en volgen; het besluit, en de belofte, de twee typische "performatives" (juist zoals de wens en het berouw) zijn typische taalvormen, en zijn ook typische manieren om mens te zijn.

Het zou dan ook blijken dat beschrijvende en verklarende houding noodzakelijk met deze familie van meer actieve stellingnamen verbonden zouden worden om ons te doen spreken over redelijk aanvaardbare bevelen en wensen. Maar dit alles vermelden we hier slechts om tot het besluit te komen: het is in het nauwgezet uit elkaar houden van al deze functies van het ethisch taalgebruik, om ze dan in een structureel systematisch geheel weer met elkaar in verband te brengen, dat we nieuwe criteria kunnen aantreffen om ethische stelsels te beoordelen.

Als een ethisch oordeel de functie heeft advies te geven, dan kan het worden beoordeeld volgens de norm: is dit advies als advies goed of slecht (dit wil zeggen: wordt de functie van het adviseren door de inhoud van dit advies gediend of niet? wordt het vervullen van deze functie in de toekomst gemakkelijker of moeilijker gemaakt?)

Als een ethisch oordeel een bevel is, dan is dit een poging vanwege a om b te doen handelen in de door a gewenste zin, en dan kan de inhoud van het bevel beoordeeld worden naarmate de uitvoering ervan werkelijk een door a gewenst resultaat zou bereiken; naarmate de uitvoering het imperatief en gehoorzaamend contact tussen a en b voortzet, opheft of verandert; naarmate de uitvoering ervan als uitvoering van het door a gegeven bevel mogelijk of onmogelijk is enz. Als een ethisch oordeel een positieve waardering is, dan wordt de vraag gesteld of het waarden van het object in kwestie overeenkomt met de functie van het waarden zelf (die grof kan worden geschetst als isolering, beschouwing, verdediging, of voortbrenging: a positief waarden betekent a isoleren, beschouwen, verdedigen of voortbrengen, en deze functies kunnen door mij ten opzichte van zulke a met minder of meer succes vervuld worden).

Het meten van de inhoud der ethische oordelen aan de rollen waarvan ze de instrumenten moeten zijn, is slechts het begin van het evaluatieproces dat hier, in plaats van aan te knopen, zoals men dikwijls vreest, aan een reductie van het ethisch taalgebruik tot een andere taalvorm juist aansluit bij het onderstrepen van de afstand die ethisch taalgebruik van niet ethisch taalgebruik scheidt. We moeten inderdaad nog de voornaamste functie van de ethische woorden vermelden: ze moeten juist in alle ethische contexten dienen, dat wil zeggen zowel in delibererende als evaluerende, zowel in normerende als in adviserende. En met deze multifunctionaliteit komt dan de eigen efficiëntienorm overeen: aanvaardt slechts zulke ethische oordelen die deze multifunctionaliteit inderdaad behouden en bevorderen. Meer psychologisch kunnen we zeggen dat een object waardevol is als de emoties, de verlangens, de beelden en besluiten door het object opgewekt in een bepaalde verhouding tot elkaar staan. Wat deze verhouding is moet de psychologie uitmaken, maar we kunnen ze misschien snel als volgt karakteriseren: de beelden moeten de emoties, de emoties de verlangens, en de verlangens de wilsakten produceren zonder interne spanning of breuk van continuïteit, zonder essentiële tussenkomst van andere factoren.

Eens we deze psychologiserende beschrijving gegeven hebben (ze maakt geen aanspraak op geldigheid maar wil hier slechts als voorbeeld verschijnen) is het een positief wetenschappelijke vraag uit te maken welke objecten, situaties of handelingen door de mensen die we zijn op zulke wijze kunnen worden ontmoet.

Om te besluiten kunnen we dus zeggen dat zowel aan de beschrijvende als aan de normerende functie van de ethische taal sterk moet worden vastgehouden. En we kunnen erbij voegen: het typische van de ethische taal bestaat juist in de wederzijdse binding aan elkaar van dit normerend en dit beschrijvend aspect. Zowel het normerend als het beschrijvend aspect zijn trouwens multifunctioneel en het tweede typisch algemeen kenmerk van de ethische taal is wéér het gehouden zijn aan elkaar van deze veelheid van functies.

We beweren dus dat de wetenschappelijke behandeling van het ethisch fenomeen o. a. erin bestaat de details van de concrete gebruikswijzen van de ethische woorden te beschrijven, met het oog op deze veelheid van functies en deze systematische gebondenheid van functies. Deze linguïstische analyse, voor een bepaalde tijd en een bepaalde taal moet dan in verband worden gebracht met de psychologische tegenhangers ervan en uit deze ontleding van de functies van het ethisch taalgebruik kunnen we weer afleiden welke concrete ethische stellingnamen deze functies reëel dienen.

Het emotivisme dat schijnbaar iedere wetenschappelijke ethica onmogelijk maakt wordt de bron van een belangrijke studierichting juist in een wetenschappelijke ethica, als men maar voldoende bereid is om de concrete emoties en stellingnamen, en hun linguïstische tegenhangers te bestuderen, in hun volle context.

9. Pedagogisch besluit

We menen dat we voldoende hebben laten zien in wat voorafgaat dat er geen twijfel mogelijk is over het wetenschappelijk karakter van de volgende onderzoeken:

- a. beschrijving van de ethische overtuigingsystemen
- b. diagnose en therapeutiek van hun conflicten en crisissen.
- c. systematisering ervan
- d. afleiding en toetsing van hun existentieel perspectief
- e. verklaring van hun oorzaken en gevolgen
- f. studie van de rol van de verschillende controlesystemen in de mens en hun functionele kritiek
- g. de studie van de verschillende functies van het ethisch taalgebruik en evaluatie ervan in termen van deze functies.

We menen ook voldoende te hebben aangetoond dat juist ieder van deze werkgebieden een eigen ethisch aspect vertoont dat maakt dat in de veelheid van onderzoeken die noodzakelijk zijn toch een rode draad zichtbaar is die doorlopend een innerlijke eenheid geeft.

Daarom menen we dat onze inleiding, die op het cultuurhistorisch belang van de emancipatie van de moraalwetenschap wees gerechtvaardigd was wanneer ze beweerde dat in beginsel de moraalwetenschap bestond.

Als we onder recente schrijvers maar denken aan het werk en de onderzoeksprogramma's van Edel, van Ovstad, van Lasswell en van Ossowska, dan hebben we voldoende bewijzen voor deze bewering. Naast de geciteerde werken van Edel, zou geen student in de moraalwetenschap het korte methodologisch werkje van Harald Ovstad: "The functions of Moral Philosophy. A Plea for Integration of Philosophical Analysis and Empirical Research" (Oslo Univ. Press, 1958) ongelezen mogen laten.

Evenmin zou de student het artikel van Harold Lasswell, verschenen in *Ethics* 1956 over "Normative Conclusions of the Behavioral Sciences" mogen verwaarlozen. De methodologisch voorbeeldig werken van Mevrouw Ossowska zouden zo spoedig mogelijk uit het Pools in een wereldtaal moeten worden vertaald.

De bladzijden die voorafgaan zouden echter totaal hun doel missen als ze zouden begrepen worden als de uiteenzetting van een bepaalde ethica. Integendeel: we wensen niet opnieuw onze eigen vooroordelen met min of meer rationele argumenten verdedigd uit te stellen. We wensen te tonen in welke richting onderzoek mogelijk is, en in welke richting het noodzakelijk is. Enkelingen hebben delen van de moraalwetenschap geschetst en hun werk moet ons als voorbeeld voor ogen staan. Maar nu moeten groepen, collectief georganiseerd, systematisch en zonder eenzijdigheid deze moraalwetenschap in haar geheel, en niet slechts in enkele van haar delen uitbouwen.

Iedereen weet dat een wetenschap slechts werkelijk geboren wordt (men denke aan de geschiedenis en filologie in het Duitsland van de negentiende eeuw) als ze zichzelf een onderzoeks-, kritiek- en samenwerkingsorganisatie schept.

Dit is tot heden nog niet gebeurd, en dit moet onze taak zijn. Hoe we deze taak moeten uitvoeren zullen we nog verder behandelen, maar eerst willen we uit onze fundamentele opvatting van de moraal als wetenschap de volgende conclusie trekken.

Het is zinloos de cursus moraal alleen voor niet-gelovigen te geven. Ofwel is de moraal geen wetenschap, en dan kan naast de collectieve basis die de gelovige in zijn religie vindt alleen worden gesteld de persoonlijke overtuiging van de leraar-partisaan of de psychotherapeutische werking van de moralist-sociaal assistent of dilettant psychiater, ofwel is de moraal een wetenschap, en dan kan deze wetenschap niet worden onthouden aan degenen die gelovig zouden zijn, onder voorwendsel dat de gelovige zijn morele overtuigingen die hij met andersdenkenden op de structuur van wereld en mens baseert, ook nog verder fundeert in God.

Voor ons die juist hier verdedigen dat de moraalwetenschap een cultuurhistorische noodzakelijkheid en een beginnende wetenschappelijke werkelijkheid is, kan er geen ogenblik twijfel bestaan dat de huidige tegenstelling tussen moraal (antireligieus?) en godsdienst (immoreel?) een onding moet genoemd worden. De moraal als wetenschap is een cursus voor allen.

Naast deze moraal, als wetenschap voor allen bestemd zou dan inderdaad moeten gesteld worden een cursus "vrij zinnige ideologie" voor de niet-gelovigen. Dit zou eindelijk aan een duidelijk verwarde en tot allerlei betwisting leidende toestand een einde maken waarin door sommigen de cursus moraal verdekt als vrijzinnig propaganda-instrument wordt gezien, terwijl anderen door hun extreme neutraliteit in ideologische zaken aan vrijzinnige kinderen de inspiratiebron van een werkelijke wereldbeschouwing onthouden.

De moralist is niet en kan niet neutraal zijn, in de zin dat hij zich van stellingname in morele problemen zou onthouden. Integendeel: de moraal als wetenschap maakt voor

bepaalde vraagstukken overduidelijk dat ze in een bepaalde richting moeten opgelost worden. Als zulk wetenschappelijk resultaat bereikt is, dan mag de moralist als wetenschapsmens geen ogenblik aarzelen duidelijk die delen van bepaalde ideologieën af te wijzen die met zijn resultaten in strijd zijn. De wiskundige die gevraagd wordt of er imaginaire getallen bestaan mag zich niet onthouden uit vrees iemand te kwetsen die aan het niet-bestaan ervan zou geloven.

Maar de moralist moet en kan neutraal zijn waar de wetenschap zich tot heden niet uitsprekt (en niets zou de moraal groter schade kunnen berokkenen dan wanneer uit hervormingsvlucht aan de ene kant, en uit de behoefte om onzekerheden op te heffen aan de andere kant, voor morele problemen oplossingen worden voorgelaten die door het feitelijk onderzoek evenmin bevestigd als ontkend kunnen worden in de huidige staat van zaken).

Nu is het echter noodzakelijk dat naast de grootuitgebouwde, maar onbewezen religieuze systemen, ook vrijzinnige ideologische inspiratie wordt geboden aan het ongelovig kind. Dit kan en mag echter niet in een cursus moraal gebeuren, voor zover deze cursus op een wetenschappelijk statuut mag bogen. Zolang echter de moraal niet voor allen zal worden verplichtend gemaakt zal tegelijk het algemeen, objectief, voor allen geldig karakter der normen sociaal niet erkend zijn, en zolang ook zal de noodzaak tot positief ideologische vorming van het vrijzinnig kind niet kunnen worden bevredigd.

De moralist, die in de heden gestichte leergang voor moraalwetenschap aan de Rijksuniversiteit te Gent wordt gevormd, zal echter door zijn praktijk moeten bewijzen dat deze veralgemening van de moraal (die in de richting van de cultuurhistorische betekenis van de emancipatie van de moraalwetenschap, als overname door de groep van haar eigen richtingscontrole, ligt) mogelijk en nuttig is.

Uit wat voorafgaat kunnen we ook dadelijk afleiden dat niet alleen in België maar ook elders de universitaire opleiding "moraalwetenschap" bevorderd moet worden. Het is onze mening dat de beweging die door historische omstandigheden in ons land het eerst bekroning heeft kunnen vinden (voor zover we weten bestaat nergens anders de licentie moraalwetenschap als universitaire studierichting), ook elders moet worden doorgevoerd. Het zou de plicht en het voorrecht van de moraalwetenschap te Gent moeten zijn om juist door het bevorderen van buitenlandse contacten daartoe bij te dragen. Deze buitenlandse contacten zijn trouwens niet alleen noodzakelijk om ons eigen voorbeeld voor te stellen, maar ook en vooral om te leren. Want het kan niet dikwijls genoeg gezegd worden - de moraalwetenschap bestaat in beginsel, en in verspreide fragmenten, maar ze bestaat niet als concrete georganiseerde realiteit. Dit betekent dat de studenten die onze cursussen volgen voorlopig de cursussen volgen van personen die niet speciaal daartoe voorbereid werden. Alle cursussen die de moralist nodig heeft, of het nu een cursus van historische kritiek of van logica weze, een cursus van psychologie of van sociologie, van godsdienstgeschiedenis of van biologie, al deze cursussen moeten anders gegeven worden voor hem, dan voor anderen. En niettegenstaande deze noodzaak zullen ze voorlopig toch gegeven worden voor hem juist als voor anderen omdat zijn lesgevers nog moeten leren wat zijn speciale noden zijn, en omdat speciaal gevormden op het gebied van de verhouding tussen logica en ethica, religie en ethica, sociologie en ethica, biologie en ethica enz. enz. totaal ontbreken. In een woord: wij zullen juist de mensen moeten vormen die alléén in staat zullen zijn de cursussen te geven die we nu

noodgedwongen zelf moeten geven alhoewel we slechts na lange jaren werk een elementaire bevoegdheid erin zullen verwerven.

Vandaar dat het wetenschappelijk werk dat deze speciaal bevoegden moet vormen een *conditio sine qua non* is, wil na een proces dat decennien in beslag zal nemen de moraalwetenschap haar volwassen autonoom statuut waardig blijken.

Er moet dus wetenschappelijk werk gebeuren (dit zal uiteraard in de voorbereiding van de licentiewerken beginnen). Dit wetenschappelijk werk moet zo georganiseerd worden dat ongeveer een gelijk aantal licentiewerken de grote sectoren van het moreel onderzoek bestrijkt. Deze licentiewerken moeten uiteraard bescheiden, maar positieve bijdragen zijn tot het onderzoeksprogramma van een werkelijke moraalwetenschap. Dat wil zeggen dat ze niet zouden mogen zijn: de studie van de moraal van deze of gene wijsgeer, van de moraal van deze of gene dichter of politicus of de uitdrukking van de speculatieve of persoonlijke morele stellingname van deze of gene licentiandus. De licentiewerken zouden gedurende lange jaren zo gericht moeten zijn dat ze een tegelijk wetenschappelijke en ook ethisch normatieve bijdrage op een bepaald gebied leverden. Dit betekent dat vanaf zijn tweede jaar de student eigenlijk een keuze zou moeten doen van het wetenschapsdomein waarin hij zijn werk zal situeren, om dan in samenwerking met de professoren op dit domein zijn kennis erin intensief op te voeren, ook buiten de verplichte cursussen. Dit zal alleen de weg openen tot werkelijk vakwetenschappelijk werk, en zonder dit vakwetenschappelijk werk zal zelfs het onderwijs nooit het eigen karakter en de innerlijke eenheid kunnen bereiken die voor een werkelijke wetenschap nodig is.

De moraalwetenschap kan echter alleen met de werkelijkheid in contact blijven als ze zich niet overgeeft aan een eenzijdige studie van één aspect van het mens zijn. Daarom is een collectieve afspraak van de lesgevers onder elkaar nodig, die zou behelzen dat een ongeveer gelijke proportie van studenten in alle hoofdrichtingen zou worden gestuurd, om telkens in samenwerking, geleid door een specialist en een wijsgeer, een punt van de moraalwetenschap te behandelen. De moraalwetenschap is door haar natuur zelf interdisciplinair en zowel onderwijs als onderzoek veronderstelt er dus een coördinatie die niet even levensnoodzakelijk is op een ander gebied. We menen nog even resumerend de volgende punten te moeten onderstrepen:

a. meer nog dan andere studierichtingen kan de moraalwetenschap als onderwijs slechts bestaan door het onderzoek dat ze stimuleert. De oprichting van de graad is dus niet een einde maar slechts een begin. Alleen de besten onder onze gediplomeerden zullen bevoegd zijn om de cursussen te geven waarvan ze nu geïmproviseerde versies zullen ondergaan. En deze besten zullen slechts tot die eigenlijke bevoegdheid komen door intens voorbereid onderzoek.

(We moeten dus zo spoedig mogelijk komen tot aspiranten in het NFWO die moraalwetenschap tot doel zouden nemen van hun doctoraat en in dezelfde geest tot een interuniversitair centrum voor Moraalwetenschap dat als voorbereiding tot de uitstraling in het buitenland, erop gericht zou zijn in de overige Belgische Universiteiten het analogon van onze leergang te doen oprichten).

b. om dit onderzoek niet in het literaire, het tweedehandse of het speculatieve te laten verzanden is het volstrekt noodzakelijk dat vanaf hun tweede universitair jaar af de kandidaten in de moraalwetenschap het vak kiezen in het veld waarvan ze een normatief

onderzoek willen doen, en in dit vak cursussen volgen die door het programma niet voorgeschreven zijn (en die door de professoren in dit vak hen worden aangeraden als voorbereiding tot hun feitelijk empirisch onderzoek: het empirisch onderzoek is de levensnoodzakelijkheid van de moraal. Zoniet vervalt alles in a) napraten van het empirisch onderzoek van anderen b) arbitraire speculatie en c) literatuur, soms quasi politiek, soms quasi religieus.

c. om de moraalwetenschap niet zuiver eenzijdig (en dus vervalst) zich te zien ontwikkelen als toegepaste sociologie, of toegepaste psychologie, of toegepaste economie, of toegepaste metafysica enz., is het dus nodig dat voor één keer de anarchie van het universitair onderwijs op één punt doorbroken wordt: een gentleman's agreement moet worden aangegaan een ongeveer gelijk aantal studenten in de verschillende belangrijke richtingen te sturen (en aan het einde van hun eerste of het begin van hun tweede jaar, wordt de studenten dit gezegd zodat ze als groep hun eigen distributie over de vakken zelf kunnen organiseren).

Maar we moeten verder gaan: deze noodzaak van tamelijk vroege keuze en specialisatie, moet in de vorming van de student worden gecompenseerd doordat, weer door gecoördineerd werk van de docenten in de moraalwetenschap, in de loop van zijn vorming de student in aanraking is gekomen (door de noodzaak een jaarwerk in die richting te schrijven) met de grote aspecten van het moreel onderzoek die we in deze uiteenzetting hebben gezien:

- a. de beschrijvende taak: het beschrijven van de morele overtuigingen van een persoon of van een groep (op één bepaald punt)
- b. de systemiserende taak: toepassing van het formeel logisch systematisatie-proces op een groep morele overtuigingen
- c. de therapeutische taak: behandelen en oplossen van een psychologisch-morele crisis, en van een sociaal politiek probleem
- d. de verklarende taak: vanuit biologisch, sociologisch, en psychologisch perspectief verklaren van bestaande morele overtuigingen, en voorspellen van hun ontwikkeling (de drie perspectieven te samen zijn essentieel).
- e. de metafysische taak: het situeren van de morele overtuigingen in de totaliteit van de ideologie van een denker, en de studie van de correlatie tussen moraal en wereldbeschouwing. Het gevaar is enorm groot en we zijn er werkelijk van bevreesd als we eraan denken, dat de toekomstige moralist alleen maar beschrijver, of alleen maar politiek agitator, of alleen maar metafysicus, of alleen maar psychotherapeut, of alleen maar logicus, zou zijn, terwijl hij juist alleen moralist kan zijn (om deze overtuiging te verdedigen is dit ganze stuk geschreven) als hij in een {natuurlijk altijd eenzijdige maar toch open} symbiose al deze aspecten in zich opneemt. Om deze symbiose te realiseren is het niet genoeg zekere informaties verwerkt te hebben: een bepaald mensentype is daarvoor nodig. Het wetenschappelijk onderzoek dat hier vereist is kan alleen dank zij een menselijke transformatie gebeuren:
  1. door een persoonlijke en collectieve psychotherapie (die een integrerend deel van de vorming moet uitmaken) moeten de eigen conflicten bewust worden gemaakt en worden verwerkt.

2. Door passend georganiseerde stages in industrie, leger, gevangenis, administratie, bankwezen moeten de sociale conflicten bewust worden gemaakt en persoonlijk beleefd.

Deze dubbele, psychologische en socio-economische transformatie die wij moeten organiseren (het is een probleem dat zowel theoretisch als praktisch de grootste moeilijkheden stelt) bewijst eens te meer dat wij een werkelijke "action research" te ontwikkelen hebben, een nieuwe formule tegelijk vol enthousiasmerende mogelijkheden en vol angstwekkende onbepaaldheid.

En naast deze psycho-sociale transformatie die hem volledig in het concreet menselijke stelt, moet de moralist juist oog hebben voor het allerabstractste: hoe een individuele of sociaal politieke crisis juist zo diep doordacht kan worden dat ze de meest fundamentele wetten van wereld en structuur exemplifieert. Altijd weer dezelfde grondeis: tegelijk politicus, psychotherapeut en metafysicus zijn.

We willen nu besluiten: door de stichting van de leergang moraalwetenschap is een grote stap vooruit gezet. Maar de geschiedenis is zo dat iedere vooruitgang ook weer nieuwe gevaren schept: zo is het bijvoorbeeld zeker dat als de moraalwetenschap een werkelijkheid wordt, een grondig herdenken van de sectie wijsbegeerte nodig zal zijn (misschien zal J. Kruithof hierover reeds spreken in zijn artikel in dit boek.) Vooraleer de moraalwetenschap een feit geworden is zullen we echter tal van andere gevaren moeten overwinnen: het gevaar van de versnippering, de moeilijkheden van de coördinatie, het gevaar van afwezigheid van eigen normatief perspectief, het gevaar van improvisatie en dogmatisme, het gevaar van dilettantisme, het gevaar van eenzijdigheid. Iedere onderneming kan maar op één manier slagen maar kan op tientallen wijzen mislukken. Als onze visie op de cultuurgeschiedenis echter juist is, weten we dat we lukken moeten, doordat de geschiedenis ons in deze richting drijft. Daarom zullen we met alle krachten verder gaan, en willen we ons hier, bij deze plechtige gelegenheid, met aandrang tot de studenten richten om hun te zeggen: op u komt het aan. Alleen door tegelijk de enorme moeilijkheden te beseffen, en toch met enthousiasme ze te willen overwinnen, door de weg van de gemakkelijke oplossingen niet te kiezen zullen zij deze sectie die nu tot een formele realiteit is geworden, ook tot een levende werkelijkheid herscheppen. Moge hun toekomst zo schitterend zijn als we ze hun toewensen!